

De tijd van koningin Wilhelmina De Eerste Wereldoorlog

Lesbeschrijving *Doel*

- ❖ De leerlingen weten de belangrijkste gebeurtenissen uit de geschiedenis van ons vorstenhuis tussen 1890 en 1918;
- ❖ De leerlingen weten wat bedoeld wordt met 'De vereniging van 1907';
- ❖ De leerlingen kennen de belangrijkste gebeurtenissen uit het leven van ds. G.H. Kersten;
- ❖ De leerlingen kunnen een voorbeeld geven van een zendingsactiviteit uit de eerste helft van de 19^e eeuw;
- ❖ De leerlingen weten de belangrijkste gebeurtenissen uit de Eerste Wereldoorlog, voor zover relevant voor ons land.

Aantal lessen 7

Lesonderdelen *Vertelling*

1. Paul Kruger (facultatief)
2. Oelam en De Spin
3. Spannende dagen
4. Belgisch vluchtelingenkamp (facultatief)

Leestekst

Een eindeloos geduld

Leerlingenboek

De eerste regeringsjaren
Kerk en zending
De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)

Verwerking

Repetitie

Vertelling 1 PAUL KRUGER

'Zou vader nog lang wegblijven, Moeder?' 'Dat weet ik niet, Paul; wie kan er nu zeggen, hoe lang die Kafferoorlog precies zal duren? Maar waarom vraag je me dat zo?' 'Och, ik verlang naar vader, en.. en.. nu ja ook, omdat Columbus en Simson zo lastig worden. Ze willen bijna niet meer doen, wat ik zeg, maar ik zal die luie Hottentotten met de sjambok op hun huid komen!' 'Ho, ho Paul, hoe oud ben jij al, ventje?' 'Ik ben al bijna tien jaar, Moeder, en ik zal ze leren. Ze moeten toch doen, wat ik zeg, want ik ben toch de schaapswachter? Ik ben toch hun baas!'

Lachend kijkt moeder Kruger naar de baas die zich zo staat op te winden over zijn luie knechts. 'Kom,' zegt ze, 'je moet je een beetje kalm houden, hoor. 't Is waar, jij bent de schaapswachter, maar ik vind het toch niet goed, dat jij de zweep gebruikt, om oudere mensen af te ranselen, al zijn het dan ook Hottentotten. Hier is je padkost voor

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

vandaag, pak maar vlug in en ga er dan maar op uit. Misschien komt vader vandaag wel thuis en dan zal hij die Columbus en die Simson wel eens onder handen nemen.'

Paul eet zijn brood op, pakt de rest in z'n tas, dankt, en vertrekt. Hij is niet in zo'n best humeur vandaag. Vader is al enkele maanden weg. Hij is met een aantal Boeren de Grote Rivier overgetrokken, om de in het Noorden wonende wilde Kaffers te straffen. Deze komen voortdurend in de streek, waar de Boeren wonen om er vee te stelen, en dat wil Casper Kruger, Paul's vader, hun afleren.

En terwijl vader in de oorlog is, moet Paul op de schapen passen. Hij heeft daarbij hulp van twee Hottentotten, Columbus en Simson, die heel lui en heel ongezeglijk zijn. De jongen is nu echter vastbesloten er een eind aan te maken. Als die Hottentotten vandaag weer zo weerbarstig waren, zal hij ze met de sjambok afranselen!

De zon is nog niet op, als Paul wegtrekt met zijn schapen en z'n knechts. Ze moeten vandaag heel ver zijn, want in de buurt van de Vaalbank, de hoeve van Casper Kruger, is het land reeds afgegraasd. Met een stug gezicht loopt Paul achter de kudde aan. Columbus en Simson hebben elkaar al een knipoogje gegeven. Het gezicht van de baas staat op storm, dat zien ze wel; het is dus oppassen! Ze doen daarom hun best, om de schapen bij elkaar te houden en ze maken daarbij veel lawaai om Paul te laten horen, hoé goed ze hun best doen. Maar de jongen trekt zich er niet veel van aan. Hij is met z'n gedachten bij zijn vader. Elke dag kijkt hij met verlangen uit naar diens terugkomst en hij hoopt, dat vader ook het gestolen vee weer zou terugbrengen.

Eindelijk komen ze op de plaats, waar de kudde die dag gaat grazen. De Hottentotten krijgen hun plaats, waar ze op de schapen moeten letten en Paul begint zijn boog en pijlen klaar te maken. Daarmee zal hij straks vogels gaan schieten, om die dan voor zijn middagmaal te braden. Moeder heeft hem wel brood en een homp koud schapenvlees meegegeven, maar ze weet best, dat Paul 's middags graag een geroosterde vogel lust. Die geeft ze hem echter niet mee, de jongen moet daarvoor maar zelf zorgen.

't Gaat die morgen opperbest met de jacht. Paul weet drie vette patrijzen te bemachtigen en Columbus krijgt opdracht ze schoon te maken. Als hij dit keurig doet, krijgen hij en Simon straks ook wat. De Hottentot gaat ijverig aan het werk. Hij ziet tot z'n vreugde, dat het gezicht van zijn jonge baas wat opgemonterd is en, om Paul's humeur nog beter te maken, gaat hij hem vleien. 'Jong-baassie zal een groot jager worden,' zegt hij, terwijl hij onder zijn neerhangende kroesharen naar Paul loert, om te zien, welke uitwerking zijn woorden hebben. 'Wacht maar, als baassie eerst maar een geweer krijgt, dan zal hij leeuwen en rhenosters gaan schieten en dan zal Columbus baassie helpen.' Paul schiet in de lach. 'Wou jij me helpen om een leeuw te schieten, Columbus? Vertel me dan eens, hoe jij dat zou willen aanleggen?' 'Wel, baassie ligt achter een klipsteen en loert naar de leeuw. Dan sluipt Columbus stiekem achter de leeuw om en grijpt hem bij de staart en dan kan baassie de leeuw zo maar schieten!' Van vreugde over zo'n mooi plan gooit hij de half geplukte patrijs in de hoogte, om haar vervolgens weer op te vangen. 'Als jij zoveel durft,' lacht Paul, 'kan ik me de moeite van het schieten wel sparen. Jij kunt de leeuw wel een band om zijn hals doen en hem levend bij me brengen.' 'Maar baassie, dat durf ik niet!' zegt Columbus nu verschrikt. 'Dat dacht ik wel en daarom zal er van dat vasthouden van de staart ook wel niets komen.'

Tijdens dit praatje heeft Paul wat dor gras en bladeren bijeen gelegd en met een vuurslag de brand er in gestoken. Weldra heeft hij een flink knetterend vuurtje, waarboven

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

hij nu de eerste patrijs begint te roosteren. Af en toe streelt hij onder het braden het hanslam, dat er met wijsgerige ogen bij staat te kijken, over zijn kop. De moeder van dat lammetje is gestorven en toen heeft Paul het kleine dier gekregen, om het groot te brengen. Paul houdt heel veel van zijn 'hanslam' en altijd is het beestje vlak bij hem.

De patrijs is nog niet helemaal gaar, als hij een geweldig geschreeuw hoort. Hij kijkt op en ziet in de verte Simson, die boven op een heuvel staat. De grote kerel zwaait met zijn zwarte armen en schreeuwt zo hard hij kan. Wat hij eigenlijk roept, kan Paul niet verstaan, maar hij begrijpt het zoveel te beter. Zo-even heeft hij Simson er op uit gestuurd, om te gaan kijken, of het commando van z'n vader nog niet terug komt. 'Zou die Hottentot me toch heus....,' mompelt Paul. Hij werpt de half-gebraden patrijs naar Columbus. 'Daar!' zegt hij, 'eet die op met Simson, maar denk er om, dat je van de andere twee moet afblijven, hoor!'

Dan rent hij weg. Hij hoort niet eens meer, dat Columbus hem met allerlei mooie woorden bedankt. Op z'n blote voeten, gekleed in zijn velbroek en velbaadje, rent hij tegen de heuvel op. 'Wat is er, Simson?' vraagt hij hijgend. 'Kijk, baassie!' zegt deze, 'ziet baassie daar ginds dat stofwolkje, nee, niet dáár! ginds, zó, langs m'n vinger kijken. Juist, dáár bedoel ik. Nu daar komt een klompje Boeren aanrijden. Ze zijn net achter dat mimosabosje verdwenen, maar straks komen ze weer te voorschijn. Kijk!' laat hij er triomfantelijk op volgen, 'wat heeft Simson gezegd, daar zijn ze weer!' 'Je bent een beste Hottentot, Simson,' zegt Paul, 'ga nu gauw naar Columbus, want die eet een patrijs op, en daar mag jij ook de helft van hebben.' Met grote sprongen rent de Hottentot nu de heuvel af; dat kluifje mag hem niet ontgaan!

Paul snel ondertussen de ruiters tegemoet. Hij vergeet nu z'n schapen en zelfs z'n lief hanslam. Vader komt terug uit de Kaffer-oorlog en hij wil zo gauw mogelijk bij hem zijn! Zodra Casper Kruger z'n jongen ziet aankomen, houdt hij zijn paard in. Hij lacht vriendelijk en hijst Paul op zijn paard. Daar zit de jongen nu, veilig achter vaders brede rug. 'Waarom kom je me tegemoet draven, Paul?' vraagt Kruger. 'Moest je niet bij de schapen blijven?' 'Columbus en Simson passen er wel op, Vader; ik was zo nieuwsgierig, dat ik niet langer kon wachten. Hebt u de oorlog gewonnen, Vader? Zijn de Kaffers nu verslagen en krijgen we nu ons vee weer terug?' 'Hoor eens Paul, je vraagt me zoveel tegelijk, ik kan je dat allemaal niet ineens vertellen. Maar de oorlog hebben we met Gods hulp gewonnen, dat kan ik je wel zeggen. De rest vertel ik je vanavond wel!'

Ze zijn nu bij de kudde gekomen. Paul glijdt van het paard af en Casper Kruger geeft het dier de sporen om z'n kameraden in te halen, die hem een heel eind vóór zijn gekomen. Columbus en Simson schrikken, als hun baassie daar zo opeens voor hen staat, want ze hebben geen zuiver geweten. De patrijs heeft zo heerlijk gesmaakt, dat ze de verleiding niet hebben kunnen weerstaan en ook de beide andere hebben geroosterd en opgepeuzeld. De afgekloven beentjes liggen er nog. Met angst kijken ze naar Paul's blauwe ogen, die zo onheilspellend kunnen flikkeren. Maar dat doen ze ditmaal niet. De jonge baas zegt alleen, dat ze schrokkerige Hottentotten zijn en daarmee loopt het af. Ze moeten inmiddels de kudde bijeen gaan drijven voor de middagrast en ondertussen eet Paul zijn brood met koud schapenvlees.

Hij is nu heel goed gemutst, de oorlog is gewonnen. Prachtig! Nu zullen ze het gestolen vee terugkrijgen en voortaan geen last meer hebben van de Kaffers. Vroeger dan anders trekt Paul die avond naar huis. De schapen worden vlug de kraal in gedreven en dan snelt de jongen het huis in, om vader te horen vertellen van de oorlog.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Onder het avondeten werd er niet gesproken, maar als Casper Kruger een hoofdstuk uit de oude Statenbijbel heeft gelezen en gedankt heeft, stopt hij zijn grote houten pijp en begint hij zijn verhaal. Paul luistert gretig, maar 't is helaas geen mooi verhaal, dat vader vertelt. Zeker, ze hebben de Kaffers verslagen en dat is geen kleinigheid geweest. Vader vertelt verscheidene staaltjes over de listen, die de Zwartten verzonnen hadden en over de dapperheid van de Boeren. Maar het vee, waar het eigenlijk om begonnen was, hebben ze niet gekregen. Dat hebben ze aan de Engelsen moeten afstaan, zogenaamd als vergoeding voor de oorlogskosten. Ook hebben deze de slaven vrij verklaard, zodat de Boeren straks zonder werkvolk zouden zitten. 'Da's gemeen, Vader!' zegt Paul, 'we kunnen die Zwartten toch niet missen voor het werk en we zijn toch goed voor hen!' 'Jij niet, Paul!' meent moeder Kruger, 'jij hebt ze vandaag nog met de sjambok gegeven!' 'Heb ik niet gedaan, Moeder, ze waren nogal braaf vandaag!' Beiden lachen; maar dadelijk daarop keken ze weer ernstig, omdat vader met een bedenkelijk gezicht de rookwolken uit z'n pijp zit weg te blazen. 'We gaan hier vandaan!' zegt hij kort. 'Gaan we van Vaalbank weg?' roepen de beide meisjes, die ook aan de tafel zitten, tegelijk. Ze zijn ouder dan Paul, en moeten kousen breien voor het gezin. Dat is geen kleinigheid, want er zijn zes kinderen. Toen er zes kinderen waren, heeft Casper Kruger z'n vrouw verloren. Dat is 'n zware slag voor hem geweest, maar gelukkig heeft hij daarna weer een andere vrouw gekregen, die een heel goede moeder voor zijn kinderen is. Paul houdt erg veel van haar. 'Meen je dat werkelijk, Casper?' vraagt zijn vrouw nu, 'moeten we heus hier vandaan?' 'Ik zie geen andere weg, Vrouw. We zijn nu al beroofd van een groot deel van ons vee en onze bedienden worden met de dag meer rebels.'

'Nou, Columbus en Simson hebben vanmiddag mijn patrijzen....' 'Stil, Paul! Je mond houden als vader spreekt, dat weet je allang!' Paul krijgt een kleur en zwijgt, maar in zijn ogen is goed te zien, hoe boos hij is. 'Op den duur,' gaat Casper voort, 'wordt het leven hier onmogelijk.' 'Maar, lieve man, we kunnen toch maar niet zo op ons eentje de wildernis intrekken?' 'Dat doen we ook niet, Vrouw! Mijn broers Gert en Theunis gaan ook mee en dan verder de Liebenberg's, de Prinsloo's en nog meer bekenden.' 't Lijkt me toch een waagstuk, Casper! We gaan immers de wilde Kaffers tegemoet en ik zou het beter vinden, als al de Kaapse Boeren tegelijk gingen. Daarvan is immers al sprake geweest?' 'Als we gaan, dan gaan we met God, Vrouw, en wat de Kaapse Boeren betreft, die zijn al jaren aan 't praten en daarbij blijft het. Het is nu eindelijk tijd, om door te tasten en daarom gaan we nu zo spoedig mogelijk.'

Het wordt stil in de eenvoudige huiskamer. Ieder is bezig met zijn eigen gedachten en men hoort alleen het tikken van de Friese hangklok en het gerikketik van de breinaalden der meisjes. 'Vader,' vroeg Paul opeens, 'als we gaan trekken, wat mag ik dan doen?' 'Jij wordt ossenleider, Paul. Jij moet bij het voorste span ossen lopen. Dat is zwaar werk, 't is eigenlijk mannenwerk, maar je moet het maar proberen te doen, ik heb er anders niemand voor.' 'Ik durf het wel, Vader, ik zal goed mijn best doen, en....' 'Ja, ja, maar zover zijn we nu nog niet. Morgenvroeg moet jij weer met de schapen mee en daarom lijkt het mij 't beste, dat jij nu je bed gaat opzoeken.' Paul kijkt wel wat op z'n neus; hij voelt zich zo groot, nu vader gezegd heeft, dat hij ossenleider mag zijn en nu moet hij toch weer als een kleine jongen naar bed.

Maar tegenspreken helpt niet, dat weet Paul allang. Hij kijkt nog wel smekend naar moeder, maar dat helpt al evenmin, want moeder is het altijd met vader eens. Dat vindt Paul wel eens vervelend. Hij maakt dus, dat hij onder de wol komt. Maar van slapen komt voorlopig niets. Z'n hoofd zit veel te vol met allerlei gedachten. Ze zullen nu Vaalbank verlaten. Toch wel jammer eigenlijk. Alles is hier zo vertrouwd. Maar

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

misschien is het aan de overkant van de Grote Rivier ook wel mooi. Jammer, dat hij zich altijd nog met pijl en boog moet behelpen. Kleine-jongens-werk toch eigenlijk. Hij moet vader maar eens zo gauw mogelijk om een geweer vragen. Hij zou er al best mee kunnen schieten. Het is nu 1835 en hij is 10 Oktober 1825 geboren, welnu, dan is hij immers al bijna tien jaar! Als hij een geweer.... op jacht.... blesbokken en.... Maar verder komen Paul's toekomstplannen voorlopig niet, want hij is al plannenmakend in slaap gevallen.

Bron

P. de Zeeuw, *Paul Kruger, de leeuw van Zuid-Afrika*, Den Haag/Djakarta: G.B. van Goor 1950, pag. 7-14.

Gespreksvragen

1. Het houden van slaven wordt in deze tijd voor veel mensen als heel gewoon gehouden. Toch zijn er ook in Nederland mensen die het opnemen voor de 'slaven'. Eén van deze mensen is mr. Groen van Prinsterer. Op 29 november 1855 zegt hij het volgende in de Tweede Kamer:
 - *Ieder lid van de kamer moet zich eens voorstellen dat hij zelf slaaf is en het slachtoffer van een onbarmhartig meester.*
 - *Hoe zou jij je het voorstellen om Columbus of Simon te zijn?*
2. Ken je moderne vormen van slaverij?
 - *Mensenhandel, prostitutie, uitbuiting van werknemers, etc.*

Tip: Onderzoek in de Bijbel de volgende passages over 'slavernij':
Exodus 21, Deuteronomium 23 en 24, 1 Timotheus 1 vers 10.

Vertelling 2 OELAM EN DE SPIN

Pwoet...Pwoet...! De koeien in het weiland langs de weg houden verschrikt op met grazen. Wat komt daar voor een tuffend en toeterend monster aan? Een eindje verder zet boer Ikkink zijn kruiwagen neer. Hij neemt zijn pet in de hand en krabt zich een in zijn haren... 'Snelheidsmonster', bromt hij. Over de smalle weg komt een Fordje aan-razen. De leren kap is naar achteren geklapt en de twee passagiers zitten lekker in het zonnetje. Toch hebben ze zware, leren jassen aan. Want in zo'n open auto kan je snel kou vatten, Ze rijden ook geweldig hard... zeker vijfenveertig kilometer per uur! Naast de bestuurder zit een jongen met een bruin gezicht en zwarte haren. Hij schatert van plezier. Zijn donkere ogen schitteren achter de stofbril. Nog eens knijpt hij in de toeter. En nog eens. Pwoet...Pwoet... Hij zwaait opgewekt naar de boer.

'Toean Boetselaar, toen Boetselaar!' roept de jongen, 'zijn we al bijna in Hengelo?' De bestuurder knikt en wijst in de verte. 'Kijk Oelam, daar kan je de eerste huizen al zien. Ik zal maar een beetje langzamer gaan rijden.' Dat is heel verstandig, want het verkeer wordt nu steeds drukker. Ze halen boerenkarren in, die op weg zijn naar de stad. De paarden schrikken telkens als de auto langs komt rijden. Daar komt van de andere kant ook een auto. Dat is nu al de vijfde die ze gezien hebben op de weg vanaf Zutphen. Meneer Boetselaar stuurt zijn auto een beetje de kant in om de weg voor de tegenligger vrij te maken. Hij vindt dat wat veiliger. Want hij kan niet zo heel best rijden. En hij is geweldig geschrokken van het drukke verkeer in Nederland. In Indië is het heel wat rustiger. Gelukkig heeft hij in Amsterdam al een paar dagen kunnen oefenen. Maar toean Boetselaar is blij dat de reis er bijna op zit. Hij vindt het nu welletjes, na vijf uur

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

rijden... en stoppen... en benzine en water tanken. Oelam niet. Die wil nog wel uren doorrijden.

Met een grote plof staat de motor van de Ford stil. De auto wipt nog even achteruit. Dan trekt meneer Boetselaar de rem aan. Hij zet meteen die lastige stofbril af. 'Zo, we zijn er!' De voordeur van het grote huis aan de Markt zwaait open. Twee jongens schieten naar buiten. Rob van Kleef, de oudste zoon van de zouthandelaar H.C. van Kleef en zijn broertje Ton. Rob is net twaalf geworden. Hij heeft een gezicht vol sproeten, dat altijd lijkt te lachen. Zijn haar is roodbruin en dat van Ton is blond. Ton heeft een veel ernstiger gezicht. Hij lijkt het meest op zijn vader. De jongens springen opgewonden op de treeplank van de auto. 'Dag oom Carel. Wat een prachtige automobiel. Is dat Oelam? Wat heeft u veel koffers meegenomen! Zitten daar allemaal pakjes in? Blijft u lang logeren?' Hun oom krijgt niet eens de tijd om alle vragen te beantwoorden. En die arme Oelam weet ook niet wat hem overkomt. Zijn oren tuiten! Rob vraagt honderd dingen tegelijk en hij vergeet een beetje dat hun vreemde gast nog niet zo goed Nederlands spreekt. Maar Ton zegt: 'Joh, Rob, laat Oelam eerst even bijkomen. Anders begrijpt hij er niets meer van.' Oelam knikt opgelucht.

Daar komt ook de moeder van Rob en Ton naar buiten. 'Ha, Carel! Wat heerlijk om je weer eens te zien.' 'Dag zusje. Wat fijn je na vier jaar weer te zien! Hoe is het met je? En hoe is het met Hubert?' 'Prima hoor!' klinkt het uit de deuropening. Daar staat vader Van Kleef. Hij kijkt met kleine pretoogjes naar de drukte voor zijn deur. 'Kom, laten we naar binnen gaan. Anders hebben we strakjes heel Hengelo op de stoep. We helpen wel even met de koffers.' Iedereen steekt de handen uit de mouwen. Al gauw staat de gang vol met bagage van de twee gasten.

'Wat zijn je plannen eigenlijk?' vraagt mevrouw Van Kleef aan haar broer. 'We hebben van jouw brief uit Amsterdam niet veel begrepen. We waren geweldig verbaasd dat je in het land was.' 'Wat?!' zegt meneer Boetselaar verbaasd. 'Hebben jullie mijn laatste brief uit Semarang dan niet gekregen? Die heb ik vier maanden geleden met de Paketvaart meegegeven.' 'Nee. We weten pas sinds gisteren dat je zou komen en dat je Oelam mee zou brengen.' 'Nou daar begrijp ik niets van!' 'Misschien is de brief wel met hetzelfde schip verstuurd, waar jullie mee zijn aangekomen. Dan komt de postbode hem vandaag of morgen wel bezorgen.' 'Tjonge', zegt oom Carel, 'ik kan nog beter al mijn brieven uit Indië zelf komen brengen.' 'Och Carel, het is toch niet erg', sust mevrouw Van Kleef. 'Je bent in ieder geval veilig aangekomen met onze kleine Javaanse vriend. Ga eerst eens rustig zitten, dan kun je alles op je gemak vertellen. We zijn toch zo blij dat we je na vier jaar weer kunnen ontmoeten.'

Ze gaan in de zonnige serre zitten. De tuindeuren staan wijd open. 'Weet je wat jongens', zegt mevrouw Van Kleef, 'gaan jullie maar met Oelam in de tuin spelen.' De twee broers rennen weg. Maar Oelam staat verlegen te kijken. 'Wat is er Oelam?' vraagt moeder vriendelijk. 'Ik zie de tuin niet, mevrouw.' 'Maar jongen, daar is de tuin toch. Daar.. buiten.' Oom Carel barst in lachen uit. 'Ik begrijp het al. Oelam denkt aan de tabaksplantage bij ons op Java. Die noemen we ook de tuin. Hij kent die kleine Hollandse tuintjes nog niet.' 'Dan zou hij eigenlijk wat langer moeten blijven.' Tjah, nu kijkt oom Carel ineens een beetje benauwd. Hij kucht een keer. En nog een keertje. Dan komt het hoge woord eruit. 'Zie je', zegt hij, 'dat stond nou juist in de brief die jullie niet hebben gekregen. Het zal wel raar klinken, maar zou Oelam een paar jaar bij jullie kunnen wonen?' Daar schrikken meneer en mevrouw Van Kleef wel even van. Een paar jaar...dat is niet niks.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Oom Carel legt het allemaal uit. Oelam is de oudste zoon van een sultan op Java. De rijke edelman wil graag dat zijn zoon in Nederland naar school gaat. De Sultan denkt ver vooruit. Eens komt er misschien een tijd waarin Indië niet meer bij Nederland hoort. Dan moeten er knappe mensen zijn die het land kunnen besturen. Daarom heeft hij zijn vriend Boetselaar om hulp gevraagd. 'Jij weet vast wel een Hollands gezin waar mijn zoon een tijdje kan wonen?' vroeg hij. 'Ik heb toen meteen aan jullie gedacht', zegt oom Carel. 'Oelam is een half jaar ouder dan Rob en' De jongens stormen de kamer weer binnen. Ze ratelen door elkaar: 'Mam...pap... Oelam blijft bij ons wonen, hè! Hoi! Fijn! Hij heeft het ons net verteld. Komt hij nu bij ons op school?'

'Hoho, jongens!' zegt vader lachend. 'Niet zo hard van stapel lopen. We hebben nog niets besloten. Maar... het zit er wel in hoor!' 'Hoera!!' de jongens, die al sip begonnen te kijken, rennen als wildemannen gillend door de kamer. Plotseling zegt moeder verschrikt: 'Oh, jongens! Kijk eens naar de klok! Weet je wat we door de drukte bijna vergeten?' 'De Spin!' roepen Ton en Rob tegelijk. Nu kijkt oom Carel verbaasd. 'Wat moeten jullie met een spin?' 'Weet u dat niet oom Carel? Anthony Fokker heeft zelf een vliegtuig gebouwd. Hij noemt het De Spin. Vanmiddag gaat hij ermee vliegen. Hij stijgt op van een landje bij de Lonnekerberg. Even buiten de stad. Ze zeggen dat hij al driehonderd meter hoog heeft gevlogen.' 'Zo, zo.' Oom Carel schudt zijn hoofd. Hij is verbaasd dat ze hier ook al aan die waaghalzerij meedoen. 'Mam, mag Oelam mee gaan kijken?' vraagt Ton. 'Ja hoor. Als jullie maar voorzichtig zijn.' Rob zegt: 'We gaan op ons rijwiel Dan zijn we nog op tijd. Oelam kan wel bij mij achterop.' De drie jongens rennen de deur uit. Oelam voelt zich zo te zien al helemaal thuis.

Het is op het weiland al een geweldige drukte. Er staan zeven auto's geparkeerd bij een grote schuur en ook een stuk of wat koetsjes, waarmee een paar rijke Hengeloërs het tochtje gemaakt hebben. Ton wijst. 'Kijk daar staat meneer Stork van de machinefabriek ook. Die zal het vliegtuig wel prachtig vinden.' Er zijn veel mensen uit de omgeving gekomen. Iedereen is nieuwsgierig naar die vliegende Hollander. De jongens hebben onderweg heel wat dames en heren ingehaald die ook op de fiets kwamen. Daar duwen een paar helpers het vliegtuigje uit de grote schuur naar het begin van het weiland. 'O, het lijkt echt wel een spin in zijn web', zegt Rob. Tussen de wirwar van draadjes en latten zitten een jongeman midden op de eendekker. De helpers kijken nog een of alles in orde is Dan draaien ze aan de propellor en starten de motor. Aan het eind van het weiland staan een paar boeren nors toe te kijken. 'Da' ken nooit goed zain. As 't vee maar nie van streek raakt. De mens mot me' bei ben'n op de grond blaiv'n.'

Langzaam hobbelt De Spin over het gras. Dan steeds sneller... recht op de boeren af. 'Lop'n!' brult er één. Ze draaien zich om en hollen hard weg. Maar vlak voor het eind van het weiland gaat het vliegtuig netjes de lucht in. Even wiegelt het in de lucht heen en weer. Dan draait het met een grote boog over de boomtoppen heen. Iedereen juicht. Een deftige heer gooit zelfs zijn bolhoed in de lucht van plezier. De Spin vliegt een rondje boven de menigte. Fokker buigt zich op zij en zwaait naar de mensen beneden hem. Iedereen zwaait terug. Alleen Oelam is stil. Maar zijn ogen schitteren van opwinding. Rob staat te dansen van plezier. Hij schudt aan Oelams arm. 'Kijk dan toch! Wat verschrikkelijk knap. Wat goed joh!' Oelam knikt. In zijn gedachten ziet hij veel grotere vliegtuigen waarmee hij terug kan vliegen naar Indië. Misschien duurt de reis dan maar een paar dagen. Hij hoopt dat hij het ooit nog eens zal meemaken.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Bron

D. de Boer, *Mensen maken geschiedenis 1*, Leiden: Spruyt, Van Mantgem & de Does B.V. 1977, pag. 104-110.

Gespreksvragen

1. Wat was Indië in deze tijd van Nederland?
 - *Het was een kolonie van Nederland.*
2. Waarom kijken de boeren aan het einde van het weiland zo benauwd?

Weetje

Anthony Fokker is de uitvinder geweest van synchronistatiesysteem. Hierdoor kon een machinegeweer door de bladen van een propeller schieten, zonder deze te beschadigen. Deze uitvinding werd tijdens de Eerste Wereldoorlog bij Duitse vliegtuigen toegepast.

Vertelling 3 SPANNENDE DAGEN

Het is 31 juli 1914, de laatste vrijdag van de maand...

Wat is het heet! De zon roostert de stad en schroeit de velden, al dagenlang. Dina kijkt verlangend naar buiten. Hè, begon de zomervakantie nu maar! Nog één hele week naar school. En dat met deze hitte! Gelukkig is het bijna vier uur. Straks gaat de bel.

Opgelucht springt Dina even later de stenen trap voor de schooldeur af. Plotseling blijft ze staan. Wat is dat? Tegenover de school ziet het zwart van de mensen. Ze verdringen zich voor een groot wit aanplakbiljet. Wat zou daarop te lezen staan? Daar moet Dina het fijne van weten. Het is onmogelijk om vooraan te komen. Er komen steeds meer mensen bij! Zelfs de kruidenier heeft zijn toonbank in de steek gelaten. De gezichten staan ernstig. 'Daar heb je het al!' klinkt een stem boven het geroezemoes uit. 'Oorlog! Heb ik het niet steeds gezegd?' De kruidenier frommelt zenuwachtig aan zijn witte voorschoot. 'Mobilisatie! Maar ik kan toch niet zomaar mijn zaak in de steek laten?'

Dina spitst haar oren. Is er oorlog? En wat betekent 'mobilisatie'? Wacht, daar dringt de meester uit de drom van mensen... 'Meester, is het oorlog?' De meester hoort het niet. Hij is bleek! Snel loopt hij weg. Dina kijkt hem na. Het is oorlog, dat is zeker! Ze begint te rennen. Dit moet moeder weten!

Veel eerder dan normaal komt vader thuis van zijn werk. 'Het is mis', zegt hij bezorgd. Dina wil toch wel eens precies weten wat er aan de hand is. 'Waarom is er oorlog, vader?' 'In ons land is er gelukkig geen oorlog, meisje. Nog niet tenminste. God geve, dat het zo blijft. Maar Duitsland is buurland België binnengevallen. Nu moeten in Nederland de jongens en mannen zich gereedmaken om de grenzen te verdedigen als dat nodig is.' 'U ook, vader?' 'Gelukkig niet. Eerst zijn de jongeren aan de beurt.' 'En de meester?' 'Die wel', zegt vader. 'Jullie zullen wel een week eerder vakantie krijgen, want vanaf morgen komen er soldaten in de school.' Soldaten in de school? Vakantie? Spannend is dat! Voorlopig vindt Dina het nog niet erg dat de buurlanden in oorlog zijn...

Bij school is het een drukte van belang. De schoolknecht is druk in de weer. Alle banken moeten uit de lokalen. De kinderen hebben plezier. Dat betekent volgende week vrijaf. De vakantie is begonnen! Dina staat tussen haar klasgenoten van de hoogste klas. 'Kijk eens wat ik heb!' roept Dirk. In zijn hand houdt hij een krant omhoog. *Algemeen*

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Handelsblad leest Dina. 'Hierin staat precies wat er is gebeurd.' 'Vertel!' roept de één. 'Lees voor!' roept een ander. De kinderen uit klas zes verdringen zich om Dirk. Gewichtig slaat hij de krant open en begint te lezen. Iedereen luistert.

'De moord op Frans Ferdinand. Sarajevo. De negentienjarige student Gavrilo Princip heeft op 28 juni een aanslag gepleegd op aartshertog Frans Ferdinand en zijn gemalin Sophie Chotek. Het echtpaar werd in hun automobiel door verschillende schoten getroffen en zijn hieraan overleden. De aanslagpleger is samen met de andere samen-zweerders opgepakt.'

Dirk stopt even en kijkt de kring rond. 'Verder lezen, Dirk', zegt Arend. Dirk buigt zich weer over de krant en leest hakkelend verder. 't Kost hem zichtbaar moeite.

'De troonopvolger van Oostenrijk-Hongarije was op bezoek in de voormalig Bosnische stad Sarajevo. Voor het bezoek aan het stadhuis werd er uit de menigte door een handlanger van Princip een granaat op de motorkap van de auto geslingerd. De aartshertog slingerde koelbloedig het explosief van de Gräf & Stift die vervolgens onder de volgauto ontplofte. Daarbij werden enkele officieren ernstig verwond. Na het bezoek aan het stadhuis besloot de aartshertog een bezoek aan het hospitaal te brengen. De chauffeur week af van de route. Hij nam daarbij een verkeerde afslag. Onverwacht kwam de negentienjarige Bosnische student Gavrilo Princip uit een eetgelegenheid. Hij bedacht zich, volgens ooggetuigen, geen ogenblik. Princip rende op de kerende wagen af en loste koelbloedig enkele schoten op het aartshertogelijke echtpaar.'

'Aan de kant jongens!' roept de schoolknecht. Voor zich heeft hij een bureau tegen zich aangeklemd. Met moeite manoeuvreert hij zich langs de kinderen van klas zes. Als hij langs is, dringen de kinderen zich weer om Dirk. 'Sst..!' 'Stil hoor!' 'O, ja. Hier was ik gebleven.' Dirk legt zijn vinger bij de laatste zin en leest weer verder:

'Volgens de ooggetuigen viel Sophie meteen achterover in de bank, terwijl Frans Ferdinand zich over haar heen boog. Zijn laatste woorden waren...'

Dirk stopt met lezen en kijkt moeilijk. 'Weet jij wat hier staat, Arend?' Arend kijkt in de krant en probeert:

'Ehh,... es is nichts Sopherl. Es ist nichts. Bleib leben für die Kindern.'

'Ja kinderen, daarom zijn wij hier!' Dina kijkt in het gezicht van een vriendelijke snorbaard in een blauwgroen uniform. De klep van zijn pet schittert in de zon. De zesde klas kijkt hem vragend aan. 'Toen de kroonprins werd vermoord, verklaarde Oostenrijk-Hongarije de oorlog aan Servië. Maar, om het ingewikkeld te maken, de vriend van de Oostenrijk-Hongaarse keizer is de Duitse keizer Wilhelm II. Hij heeft de oorlog verklaard aan Frankrijk. Maar Frankrijk is de vriend van Engeland en Servië, terwijl dus de vriend van keizer Wilhelm de Oostenrijkse keizer is. Daarom zijn er nu al heel veel landen in oorlog met elkaar...' 'Maar wij doen toch niet mee?' zegt Dirk. 'Wij zijn toch neu... neu... eh...' 'Neutraal!, bedoel je!' helpt Dina hem. De soldaat knikt. 'Inderdaad, wij zijn neutraal. Maar om de grens toch te beschermen moeten de Nederlandse mannen komen om de grens te beschermen. Misschien jullie broer of vader ook wel! Dina schrikt. 'Maar ik moet weer verder. Straks komen we onze spullen voor in de school brengen.' Met een knik groet de vriendelijk soldaat de kinderen en stapt het schoolplein weer af.

'Help eens een handje, jongelui!' roept de schoolknecht. Het zweet staat op zijn voorhoofd. 'Halen jullie de vakken leeg. Gooi alles maar in de kast!' Dat laten de kinderen zich geen twee keer zeggen. Boeken, schriften, pennen, potloden, alles belandt

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

kriskras door elkaar in de kast. De inktpotten verdwijnen in een emmer water. Zelfs de platen worden van de muren gehaald.

Ondertussen rollen twee grote sleeperswagens het schoolplein op. Balen stro worden afgeladen. Daarop moeten de soldaten morgen slapen. De kinderen helpen mee het stro over de vloeren uit te spreiden. Dat is leuk werk! Als alles klaar is, schrijven ze nog gauw met grote letters hun namen op. De meester ziet het toch niet. Die heeft wel wat anders aan zijn hoofd!

Het is al laat als Dina opgewekt thuiskomt. De warmte hangt nog in de straat. Vader en moeder staan voor het huis met de burens te praten. Over de oorlog natuurlijk. 'Ik ben er niet gerust op', hoort Dina vader zeggen. 'Het is best mogelijk dat ik ook moet opkomen. Als de situatie dreigender wordt, komen ook de ouders aan de beurt. Als de klok van het stadhuis weer gaat luiden, is het zover. Dat staat tenminste op de aanplakbiljetten.' Dan is Dina's opgewektheid ineens verdwenen. Wat geeft het dat de vakantie begonnen is? Wat is er leuk aan een school vol soldaten als vader weg moet? En als de oorlog ook in Nederland komt, zal vader moeten vechten... Eenmaal in bed ligt ze nog lang te luisteren naar de geluiden op straat. Met een hoofd vol verdrietige gedachten slaapt ze eindelijk in.

De volgende morgen is Dina al vroeg wakker. Met een boterham in de hand staat ze al om zeven uur in de open voordeur. De eerste soldaten trekken bepak en bezakt voorbij in uniformen die jarenlang op de zolders hebben gelegen. Ze worden vergezeld door hun snikkende vrouwen. Vader is ook al op. Ongedurig loopt hij heen en weer. Ieder ogenblik denkt hij iets te horen. Dan loopt hij naar de deur en luistert. Is het de klok van het stadhuis? Steeds komt hij opgelucht terug in de kamer. 'Ik dacht dat ik wat hoorde', zegt hij. 'Maar 't was niks.'

Zo kruipt de dag voorbij in angstige spanning. 's Avonds weten ze het. Vader mag thuisblijven!

Bron

Naar: *Er is Geschied*, handleiding deel 3.

Gespreksvragen

1. Wat is mobilisatie?
 - *Het gereedmaken van het leger voor een oorlog. (Alle) volwassen mannen worden opgeroepen voor het leger.*
2. Wat is de aanleiding van deze oorlog?
3. Waarom vindt Dina de oorlog toch niet fijn meer?
4. Een 'landweersoldaat' schrijft o.a. het volgende op de vraag waarom land en volk tot op heden (1915) bewaard zijn:

'Het is een wonder van God, dat ons land en volk, midden in de oorlogsvlammen, bewaard wordt op zo'n wonderlijk manier. God de Heere laat aan alle geslachten, naties en volken zien dat Hij dit land, hoe zondig ook en diep verdorven, nog behoudt, bewaart en beschermt. Hij breidt Zijn vleugelen daar nog over uit. Nu is dit niet, omdat het volk van Nederland beter en voortreffelijker is dan andere landen en volken. Nee, het is de vrije genade van de Heere en Zijn goedertierenheid, dat wij nog zijn die wij zijn mogen.'

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

- *De Heere laat nog duidelijk zien, als een leesbare bief, dat Hij geen lust heeft aan de dood van het Nederlandse volk, maar daarin lust heeft, dat het zich bekeert en leeft.*

5. Wat kun je zeggen over de kracht van de voorbedding?

- *Zie bijvoorbeeld 2 Kronieken 20.*

Vertelling 4 BELGISCH VLUCHTELINGENKAMP

Ze staat net naast de ingang van barak *Albert*. Blauwe ruitjesshort, blonde vlechten, klompen. Justine! denkt hij. Hij voelt mama's hand verstijven en kijkt voorzichtig opzij. Nu Justine's naam niet noemen. Een nieuwe woonplek kun je niet met tranen in je ogen in bezit nemen. 'Goed dag', zegt hij. Blauwe ogen en een rode mond die zwijgt. Justine had bruine ogen. Dat is een geluk bij een ongeluk. mooi 'Allee Antoine', maant mama. Ze trekt hem mee, langs het meisje, de barak in. Het ruikt naar mens — naar veel mensen. Hij snuift. 'Allee Antoine', zucht mama. Ze snuift ook, maar hij vermoedt dat dat niet om de geur is. Vlug kijkt hij over zijn linkerschouder. Ze staat er nog en ze kijkt naar hen. Hij steekt zijn hand op. Ze blijft kijken — een levend standbeeld.

De bedden zijn schoon. Er is een kastje voor de spullen. Mama legt eerst zijn kleren erin en daarna de hare. Dertig centimeter eigendom. Er komt een dikke vrouw naar hen toe. Ze kijkt alsof ze de directrice van de barak is. Als ze begint te praten, is ze net zo Vlaams als zij. Of ze het kunnen vinden, wil ze weten. En of ze een goeie reis gehad hebben. Mama knikt en knikt. Ondertussen rommelt ze in het stapeltje kleren alsof ze de guldens die ze van de kampeiding kreeg er verstopt heeft en nu niet meer kan vinden. Guldens — hij proeft het woord. 't Klinkt zoveel beter en heerlijker dan *francs*. Tweeduizend francs moesten ze betalen aan de Duitse soldaten. Hij had meteen geweten dat ze nooit in twee dagen tweeduizend francs bij elkaar konden sprokkelen. Niemand had meer zo veel geld, zelfs hun rijke buurman Godelieve niet. De dikke vrouw draait zich om en scharrelt weer verder. Er pieken overal haren uit haar knot. En ze ruikt naar mens.

Opeens krijgt hij het benauwd, Op hun vlucht hebben mama en hij zich steeds kunnen wassen. In een beek of bij een pomp op het erf van een vriendelijke boer. En mama had haar kam meegenomen. Geen pieken uit haar knot en geen luizen op zijn hoofd. Hoe moet dat hier? 'Maak je geen zorgen', zegt mama. De klank in haar stem zegt genoeg. Zij maakt zich wel zorgen. Hij voelt haar hand op zijn hoofd. 'We zijn hier veilig, Antoine. Dat moet je onthouden.' Hij veegt het zweet van zijn voorhoofd. 'Mag ik weer naar buiten?' vraagt hij. Mama knikt. 'Blijf wel een beetje in de buurt. Dit kamp is groter dan ik dacht.' Hij knikt ook. Hij wil werkelijk alles beloven als hij maar niet binnen hoeft te blijven. Tijdens hun vlucht hebben ze meestal in de buitenlucht geslapen. Een paar keer bood een boer hun de hooiberg aan. 't Maakte hem niet zoveel uit. De zomer was warm en droog en de sterrenhemel wijd. Vannacht zal hij voor het eerst geen sterren meer zien.

Ze staat er nog. En ze kijkt naar hem met haar blauwe ogen. 'Hoe heet jij?' vraagt hij. Ze zwijgt. 'Ik ben Antoine. Uit Sijsele. Waar kom jij vandaan?' Ze is een hoofd groter dan hij, maar ze blijft zwijgen. Er roffelen klompen. 'Praat jij met Célestine?' roept een meisje. 'Ben je zeker nieuw hier.' Hij knikt. Mooi, nu weet hij haar naam. Jammer dat het ook op *stine* eindigt. Verder een mooie klank. 'Mag dat niet?' vraagt hij. De andere meisjes grinniken. Ze kan niet *kletsen*, dus je hebt er niks aan. Maken ze een grapje?

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Ieder kind leert praten. Hij is er tenminste nog nooit een tegengekomen die het niet kon, Oké, de één doet het wat beter dan de ander. Vader was een zwijger, maar hij zei wel *goed dag* als hij thuiskwam. En hij vroeg mama ook om een *zatze* koffie. *Koffiekletsen* was iets van mama. Tot de Duitsers kwamen.

Er is iets in de ogen van Célestine dat hem doet besluiten haar kant te kiezen. 'Goed dag', zegt hij en hij draait zich om. De meisjes lachen hard. Ze hollen weer verder, de barakkenstraat uit, een bocht om. Rond Célestines mond is een kleine lach. 'Kun je echt niet kletsen?' durft hij. Ze schudt haar hoofd, doet allebei haar handen in de hoogte. Mooie, blanke handen heeft ze. Justines handen waren altijd rood van het waswater en het keukensop. 'Ben je zo geboren?' vraagt hij. Ze schudt opnieuw haar hoofd en wijst nu met een vinger omhoog. De lucht is staalblauw, nog blauwer dan haar ogen. Er vliegt een zwaluw. Hij kijkt van de vogel naar haar vinger en begrijpt het niet. Maar hoe vraag je om meer als de ander geen woorden heeft? Hij gaat op het stukje dor gras naast de barak zitten en wijst uitnodigend naast zich. Ze blijft staan, maakt vliegbewegingen en laat dan met een hand iets vallen. 'Bommen?' zegt hij geschokt. 'Ben je zo geworden door de bommen?' Dan pakt ze een stokje uit de zak van haar schort. En ze schrijft in het zand. *Oorlog*. Hij legt zijn kin op zijn knieën en staart voor zich uit. De ruitjes van haar schort worden vaag, De oorlog kan dus ook je stem meenemen.

Moeders steken hun hoofden buiten de deur van de barak. Meer kinderen dan hij ooit bij elkaar heeft gezien, komen aanhollen. 'Antoine, we gaan naar de eetzaal!' zegt mama. 'Tot morgen, Célestine', zegt hij. Ze gaat niet mee met hen. Woont ze niet in deze barak? Slaapt ze vannacht misschien buiten? Ach nee, dat zullen ze hier niet toestaan. 'Je bent hier veilig', zei de man achter het grote bureau in het *kantoorke* bij de ingang. De eetzaal staat helemaal vol met tafels. Rijen mensen, grote en kleine. De geur van eten en de mensengeur. Hij kokhalst. 'Waar bleef je toch zo lang?' vraagt mama, als ze in de rij bij de keuken staan. 'Ze heet Célestine', zegt hij. 'En ze kan niet praten. Dat heeft de oorlog gedaan. Mama schept eerst zijn bord vol. Aardappels met iets erdoor. Het ruikt niet eens onaardig. 'De oorlog neemt alleen maar', zegt ze, terwijl ze een schep op haar eigen bord laat vallen. 'Hoe zei je dat ze heet?' 'Célestine.' Nu niets over Justine. Geen tranen in de aardappelpuree! 'Maar dat heeft ze niet zelf verteld, hoor.' Mama eet met trage happen. De vrouw naast haar smakt luidruchtig. 'Waar komt ge vandaan?' vraagt ze met haar mond nog halfvol. 'Buurt van Brugge', zegt mama. Dat heeft ze gezegd vanaf het moment dat ze in Holland zijn. Waarom ze niet gewoon *Sijsele* zegt, weet hij niet. Hun dorp is weg. Verbrand, geplunderd. zijn alleen nog wat puinhopen. Brugge is de stad waar vader wel eens naartoe ging. Voor de oorlog, toen alles nog zonnig en vrolijk en zo heel simpel was. 'Ik kom van Knokke', zegt de vrouw, net nadat ze weer een hap aardappel in haar mond gestopt heeft. 'Vreselijk daar. *Hedde* gij ook een man?' Mama zwijgt. Ze schuift haar lege bord van zich af. De vrouw kijkt hem aan, maar mama's ogen waarschuwen. Niet over vader praten. Er zijn twee mogelijkheden: vader leeft of hij is dood. Mama denkt het laatste, maar ze kan het woord *dood* niet met droge ogen zeggen. En hij hoopt het eerste. Ooit, als de oorlog voorbij is, komen ze elkaar tegen *in de buurt van Brugge*. Om een nieuw *Sijsele* te bouwen. Hij heeft zichzelf beloofd dat hij dan net zo sterk zal zijn als vader.

De zon kiert tussen de planken door. Hij niest en doet zijn ogen open. Hij heeft geslapen! Hier, tussen al die mensen die gisteravond fluisterden, ruziemaakten, schreeuwden en snurkten. Hij dacht aan sterren tellen, aan geurend hooi en warme koeienlijven en hij voelde zich vreemd ver weg van huis; 'De barak is voorlopig ons huis, Antoine', had mama gezegd, toen hij klaagde dat hij zo nooit zou kunnen slapen. 'Wees dankbaar dat we veilig zijn! Hij kijkt naast zich. Mama slaapt nog. Haar mond staat een klein

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

stukje open. Een krul valt bijna over haar rechteroog. Hij voelt dat hij naar de latrines moet. Voorzichtig duwt hij de deken die hij met mama deelt een stukje weg. Mama's ene oog gaat open. 'Ga je doen?' 'Plassen.' Mama gaat rechtop zitten, Ze ziet eruit alsof ze niet weet waar ze is. 'Hoe laat is het?' Hij haalt zijn schouders op. Nogal gemakkelijk om te weten als je geen klok hebt. Toen de oorlog uitbrak, hebben ze hun sieraden begraven. Ook vaders zakhorloge. En toen ze moesten vluchten, had hij de doos op willen graven, maar mama had geroepen dat daar geen tijd voor was. 'Kom je meteen terug? Mama is zo *benauwd*. Daarom knikt hij meteen.

Buiten is het drukker. Een groep mannen staat met een schop op de rug bij de uitgang van het kamp te wachten. Die gaan dus naar hun werk achter het prikkeldraad. Jammer dat hij van mama naar school moet. 'Heui!' groet hij de mannen. Er wordt gelachen. 'Ben je nieuw hier?' vraagt er een. Hij knikt. 'Vijftien uur binnen', zegt hij. Nu lachen ze bijna allemaal. 'Kan ik niet met jullie mee?' probeert hij. Ze kijken hem aan alsof hij Frans praat. 'Jij mee?' wil de man die de eerste vraag stelde weten. Hij knikt. 'k Ben veertien', zegt hij en hij gaat op zijn tenen staan. Ze lachen weer en één roept dat hij zijn *moeke* maar voor de gek moet houden. Dan marcheren ze als soldaten de poort uit. Hij slentert terug naar barak *Albert*. Mama staat buiten ongerust te zijn. Duurde het zo lang bij de latrines?' vraagt ze. Hij knikt. 'De mannen gaan naar hun werk.' Het lijkt een goed excuus voor mama. Ze kamt zijn haar met de luizenkam. Er valt gelukkig zelfs geen neet uit. 'En nu naar de eetzaal', zegt ze. 'En dan naar school.' Met zijn klomp schopt hij een steentje weg. 'Thuis ging ik ook niet meer naar school.' Mama wuift zijn zin zo weg. 'Hier is het Nunspeet', zegt ze.

Bron

Ada Schouten-Verrips, *Vorbij de Dodendraad*, Barneveld: Gebr. Koster 2016, pag. 7-17.

Gespreksvragen

1. Wil je weten hoe het verder gaat? Lees het boek *Vorbij de Dodendraad* van Ada Schouten-Verrips.
2. Hoe merk je dat Antoine uit België komt?
3. Wat zal Célestine meegemaakt hebben?
4. Wie is Justine? Wat is er met haar gebeurd denk je?
5. Nederland was in de Eerste Wereldoorlog neutraal en raakte niet actief betrokken bij de oorlog. De onderstaande gebeurtenis laat de kracht van het gebed zien:

Mobilisatie 1914. Keurig in het gelid staat het korps Groene Jagers aangetreden. Koningin Wilhelmina inspecteert dit korps. Ze kijkt de mannen aan, die als het nodig is, hun leven voor het vaderland zullen geven. Dan blijft ze plotseling staan. Ze vraagt met luide stem: Wie van jullie kan er bidden? Verbaasd kijken de Jagers haar aan, want dit verwachten zij niet. Bidden? Wie? Onderzoekend zijn de ogen van de vorstin, vastberaden is haar houding. Dan komen er eindelijk acht soldaten naar voren. Het zijn er niet veel. Toch kijkt de koningin deze acht dankbaar aan, want deze acht zijn biddende soldaten, geen vloekende soldaten. Zij weet, die zijn blijven bidden en schamen zich niet voor de groep. Dan spreekt ze: "Aan zulke soldaten heb ik meer dan aan al die anderen. Zulke soldaten – biddende soldaten – kunnen ons vaderland redden!"

Dat heeft koningin Wilhelmina in 1914 gezegd, terwijl het hele korps Groene Jagers het kon horen! Op verzoek van de koningin zingen de acht soldaten een vers van psalm 79, "Gedenk niet meer aan het kwaad dat wij bedreven". Het duurt niet lang of het hele korps zingt uit het hoofd mee, tot de laatste regel: "Bewijs ons eens genade". Ze kunnen

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

het dus wel allemaal zingen, in 1914 nog wel. Hoe zit dat met dan met bidden? Die bidden om in leven te blijven, geestelijk in leven blijven. Ze bidden voor de noden van zichzelf, van ons land en ons volk. Dat geldt niet voor die anderen.

Daarom blijft het nog steeds waar: aan biddende soldaten hebben we meer dan aan al die anderen.

De vijand is tijdens de Eerste Wereldoorlog niet over onze grenzen gekomen. De Heere heeft het gebed van de bidders gehoord. Er is toen veel gelovig gebeden. Sommige bidders geloofden vast, dat er geen oorlog zou komen. Zulke bidders hadden dat niet van zichzelf, maar zij kregen de zekerheid van de Heilige Geest. Daarom geloofden zij het zo vast. Aan biddende soldaten hebben we meer dan aan al die anderen

Daarom bidt zonder ophouden, ook in dienst, ook met de baret of de pet op. Schaam je niet, blijf bidden. Bidt met elkaar en zing, zing biddend: Help ons o God onzes heils ter oorzaak van de eer van Uw Naam.

Bron: <https://www.ncok.nl/biddende-soldaten-week-41/>

Leestekst

EEN EINDELOOS GEDULD

Nooit had zendeling Nommensen kunnen denken dat de Bataks van West-Sumatra hem zo vijandig gezind zouden zijn.

Wil de blanke man hun vertellen over zijn God? Daar hebben zij niets mee te maken! Ze hebben hun eigen goden! Ze willen geen blanken in hun land! `Wanneer ga je weg, blanke man? We willen toch niet naar je luisteren!' De blanke man schudt vastberaden zijn hoofd. Bang is hij niet. En zijn geduld schijnt onuitputtelijk. Nooit snauwt hij iemand af

`We zullen je hoofd afslaan en je opeten!' dreigen de Bataks. Nommensen glimlacht alleen maar.

`We gooien je in de rivier!'

Nommensen pakt een boek, slaat het open...

Hij zegt: Wie graag wil dat ik wegga, moet zijn naam noemen. Die zal ik opschrijven in dit grote boek.'

Er komt geen antwoord, want geen van de Bataks wil in dat boek staan. Wat zijn dat voor toverkunsten! De één na de ander gaat weg.

De dag breekt aan waarop een groot offerfeest zal worden gevierd. Nommensen weet dat zijn leven aan een zijden draad hangt. De heidense priester heeft verteld dat de goden een mensenoffer verlangen.

Een mens zal moeten sterven. Een naam is niet genoemd, maar iedereen weet dat de zendeling het slachtoffer zal zijn.

Nommensen ziet de dorpingen spottend lachen. Hij leest de haat in hun ogen.

Even komt de gedachtés bij hem op om te vluchten. Even maar... Dan schudt hij het hoofd. God heeft hem steeds beschermd. Hij kan Zijn knecht opnieuw redden. En zo niet, dan is Nommensen bereid om te sterven.

Zwaar drukt de hitte op het dorpsplein, waar de heidenen hun duivelse dansen uitvoeren. Het zweet druipt langs de gezichten en de lichamen. Onheilspellend dreunen de trommels. Boven het dorp pakken zich zwarte wolken samen. Plotseling heft de priester zijn speer. De trommels zwijgen. Zwijgend dringen de mannen op Nommensen aan. De zendeling staat daar roerloos. Hij ziet de van haat vertrokken gezichten. Straks is hij omsingeld.

Toch trilt zijn stem niet als hij zegt: 'Weet, dat God geen mensenoffer wil. Hij wil niet dat mensen sterven, maar dat ze zullen léven!' Strak kijkt hij de priester aan.

Opeens klieft een felle bliksemschicht de zwarte wolken. Een donderslag ratelt boven de menigte.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Dat is teveel voor de dorpelingen. Ze krimpen ineen, kijken angstig omhoog. Ze voelen het; dit moet de God van de blanke zijn. Hij strijdt voor Zijn knecht!
Eén stap nog en de bliksem zal hen treffen! Even later is het dorpsplein verlaten.

Na drie jaar werken onder de Bataks breekt er voor Nommensen een blijde dag aan. De eerste heidenen laten zich dopen. Dertien Bataks hebben het besluit genomen om niet meer te bidden tot de afgoden. Zij beloven alleen nog maar de God van de zending te willen dienen. Nommensen buigt zijn knieën en dankt de Heere.
Wel hebben die eerste christenen het moeilijk. Door hun stamgenoten worden ze gehaat. Hun bezittingen worden hen afgenomen. Hun leven loopt zelfs gevaar! Nommensen geeft hun eten en kleren. Hij laat een klein dorp bouwen met een wal en een gracht eromheen. Daarin kunnen ze veilig wonen. Yrededorp' wordt het genoemd.

Als Nommensen 84 jaar wordt, heeft hij meer dan een halve eeuw onder de Bataks gewerkt. Het groepje van de eerste dertien dopelingen is uitgegroeid tot een schare van 150.000 christenen.

Met Gods hulp heeft hij de Bataks uit de duisternis mogen brengen tot het grote Licht.

Bron

Leerlingenboek *Er is Geschied*, deel 3.

Achtergrond- Informatie **HET DE EERSTE REGERINGSJAREN**

1. Koningin Emma

In 1890 stierf koning Willem III aan de gevolgen van een nierkwaal. De laatste jaren van zijn leven leidde hij een teruggetrokken bestaan. Door het overlijden in 1884 van prins Alexander, de laatste zoon van Willem III, werd Wilhelmina, als enig nog in leven zijnde kind, troonopvolgster. In november 1890 belastten de Staten-Generaal koningin Emma officieel met het regentschap voor de jonge Wilhelmina. Zij slaagde er, dankzij haar innemende persoonlijkheid, in de harten van haar onderdanen te winnen en de band met het Oranjestad, die tijdens de laatste regeringsjaren van Willem III verslapt was, te versterken. Door haar plichtsbesef wist zij het koningschap een inhoud te geven die het sedert lange tijd miste. Zij hield zich nauwgezet aan de constitutionele vormen en was de eerste in de rij van de Nederlandse vorstinnen die onder volledige ministeriële verantwoordelijkheid regeerde. Bovendien was zij een voorbeeldige moeder voor Wilhelmina. *Geen onzer stadhouders en koningen heeft zo goed voorbereid het bestuur aanvaard als Koningin Wilhelmina.* Wilhelmina schreef later over haar moeder: *Zij trachtte steeds een zegen te zijn voor ons allen. Zij wist zich in te denken in de noden en behoeften van geheel ons volk, zowel hier te lande als in de overzeese gewesten. Zij heeft steeds alles gedaan, wat in haar vermogen was, om deze te verzachten en te lenigen. Zij verstond het, blijde te zijn met de blijden en in hun vreugde te delen.* Emma's wijsheid blijkt ook hieruit dat zij zich in 1898, na de ambtsaanvaarding van Wilhelmina, geheel uit staatszaken terugtrok.

2. Wilhelmina, prinses en koningin

Wilhelmina had na de dood van haar vader allerm minst 'een leven als een prinses'. Er werd een compleet programma voor haar studie uitgewerkt. Een staf van leraren, onder wie professoren, onderwees haar in moderne talen, wiskunde, aardrijkskunde, maar vooral in staatsleer, geschiedenis en economie. Zelfs volgde ze een cursus

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

militaire en maritieme zaken. Daarnaast was er tijd voor muziek, tekenen en paardrijden. Haar moeder stond erop dat ze ook huishoudelijke bezigheden onder de knie kreeg: zo leerde ze koken en naaien. Tussendoor maakte ze reizen door Nederland, bezocht tentoonstellingen, musea en inrichtingen. Ze maakte niet alleen kennis met ministers, diplomaten en burgemeesters, maar bezocht ook fabrieken en arbeiderswoningen. Later verruimden buitenlandse reizen haar gezichtskring.

Op 31 augustus 1898 bereikte Wilhelmina de leeftijd van 18 jaar en kon zij volgens de grondwet het koningschap op zich nemen. Op dezelfde dag verscheen haar eerste proclamatie. Daarin schreef zij onder meer: *Mijn innig geliefde Moeder, aan Wie ik onuitsprekelijk veel verschuldigd ben, gaf Mij het voorbeeld van een edele en verheven opvatting der plichten, die nu op Mij rusten. Ik stel Mij tot levensdoel dat voorbeeld na te volgen, te regeren zoals van een Vorstin uit het Huis van Oranje wordt verwacht.*

Zes dagen later verbond zij zich te midden van de Staten-Generaal aan het Nederlandse volk, onder aanroeping van Gods Naam. In de Nieuwe Kerk te Amsterdam sprak zij tijdens de inhuldiging de volksvertegenwoordiging toe: *Thans is de ure gekomen, waarop ik Mij, te midden van mijn trouwe Staten-Generaal, onder aanroeping van Gods heilige Naam, zal verbinden aan het Nederlandse volk, tot instandhouding van zijn dierbare rechten en vrijheden. Zij benadrukte daarbij dat de oude band tussen Nederland en Oranje opnieuw wordt bezegeld Hoog is mijn roeping, schoon de taak die God op mijn schouders heeft gelegd Ik ben gelukkig en dankbaar het volk van Nederland te mogen regeren.*

3. Prins Hendrik van Mecklenburg (1876-1934)

Op 7 februari 1901 trouwde koningin Wilhelmina met Hendrik (Heinrich) Wladimir Albrecht Ernst, hertog van Mecklenburg, vorst van Wenden, Schwerin en Ratzeburg, graaf van Schwerin, heer van de landen Rostock en Stargard.

Hendriks geboorteland, Mecklenburg, was een Noord-Duits staatje aan de Oostzee gelegen, dat reeds langere tijd onder de invloed was geraakt van het dominerende koninkrijk Pruisen. Het werd nooit opgeslokt en behield na de uitroeping van het keizerrijk toch een eigen vorm van regering. Voor de jonge hertog, een derde zoon uit het derde huwelijk van de regerende groothertog, was de kans op erfopvolging praktisch uitgesloten. Heinrich groeide op in een kinderrijk gezin in de vorstelijke verblijven in Schwerin en Rabensteinfeld. Na zijn eindexamen gymnasium mocht hij in 1894 een wereldreis maken. Deze duurde negen maanden en bracht hem onder meer in Brits-Indië en Ceylon, waar hij deelnam aan jachtpartijen op olifanten. De jacht zou altijd een van zijn grootste liefhebberijen blijven. Een militaire opleiding bij het Pruisisch garderegiment Jagers te Potsdam — hij bracht het tot eerste luitenant werd ten slotte in 1899 gevolgd door ambtelijk werk aan een der regeringsdepartementen in Schwerin.

Toen na haar inhuldiging in 1898 voor de jonge Nederlandse koningin Wilhelmina een vorstelijk echtgenoot werd gezocht, behoorde hertog Hendrik spoedig tot de serieuze huwelijkskandidaten. Een eerste gearrangeerde kennismaking viel in goede aarde. Ofschon Hendrik bij Duitse verwanten van Wilhelmina geen onverdeeld goede pers had en er vanuit het hertogdom Mecklenburg bij de Nederlandse regering nogal onbescheiden geachte eisen waren gesteld, kon toch in 1900 de verloving worden afgekondigd. Het huwelijk in Den Haag in 1901 trok veel belangstelling en geschiedde met veel vertoon. De aan Wilhelmina ter gelegenheid van haar inhuldiging geschonken Gouden Koets werd voor het eerst gebruikt. Na voltrekking van zijn huwelijk werd de hertog de titel van Prins der Nederlanden verleend. Inmiddels had hij de Nederlandse nationaliteit verworven. Van de Duitse deed hij nadrukkelijk afstand op 23 januari 1901, al had

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

men dit nu juist van Mecklenburgse zijde niet gewenst. Aan het prinsgemaalschap van de nieuwe prins werd van Nederlandse kant geen jaargeld verbonden, en ook dat ging tegen Mecklenburgse eisen in.

De positie van prins-gemaal naast een regerend koningin was een zeer moeilijke. Al vrij snel zag men in hem een al te volgzaam slippendrager. De jonge koningin maakte het haar echtgenoot in dit opzicht ook niet gemakkelijk door hem niet alleen uitdrukkelijk buiten alle staatszaken te houden, zoals constitutioneel voorgeschreven was, maar hem zelfs in geen enkel opzicht deelgenoot te maken van enige kwestie die haar ten aanzien daarvan bezighield. Het voorbeeld van prins Albert van Saksen-Coburg als prins-gemaal van de Engelse koningin Victoria was voor haar eerder afschrikwekkend dan een navolgenswaardig. Naar haar overtuiging had prins Albert een veel te grote invloed gehad. Aan prins Hendrik vielen slechts representatieve functies toe: beschermheerschappen en erevoorzittersfuncties en het begeleiden van de koningin bij openbare plechtigheden. In verschijning en optreden bleek daarvoor prins Hendrik nu juist minder geschikt: zijn gebroken Nederlands hield een onvervalst Duits accent en zijn conversatie getuigde over het algemeen van weinig eruditie.

Prins Hendriks persoonlijke belangstelling, gevormd door zijn opvoeding als Duitse landjonker, ging vooral uit naar de jacht en het paardenmennen, naar bosbeheer en bergbeklimmen. Voor uitoefening van deze liefhebberijen bood Nederland echter weinig mogelijkheden. Bovendien oogstten ze weinig waardering bij de bevolking. Wel werd het spoedig duidelijk dat de prins van zins was zijn rol als prins-gemaal een invulling te geven. Veel waardering ondervond zijn koelbloedig optreden in 1907 bij de scheepsramp van de Harwich-boot Berlin, die bij Hoek van Holland strandde en in tweeën brak. De prins ging aan boord van het reddingsschip en in zijn aanwezigheid slaagde de bemanning erin 's nachts bij woeste zee de schipbreukelingen van het wrak te halen. Het lag voor de hand dat hij daarna bij bestuurswerkzaamheden van organisaties voor het reddingswezen werd betrokken. In 1908 liet Wilhelmina haar echtgenoot tot voorzitter van het bestuur van het Nederlandsche Roode Kruis benoemen. De prins liet zich vaak op het Haagse hoofdkantoor zien en hij bleef tot zijn dood een actief bestuurder. Toen ook in Nederland in de loop van de jaren twintig de padvinderij tot ontwikkeling kwam, aanvaardde hij het beschermheerschap van de Nederlandsche Padvinders Vereeniging en gaf hij in die functie herhaaldelijk blijk van belangstelling voor dit jeugdwerk.

Toch bleef prins Hendrik tamelijk eenzaam, steeds op de achtergrond, altijd bescheiden en ook weinig energie uitstralend. Wat het publiek wel waardeerde waren zijn goedmoedigheid en zijn grapjes. Er deden ook spoedig verhalen de ronde over komische vergissingen en versprekingen, al werden de meeste hem toegedichte anekdotes waarschijnlijk door anderen bedacht. Dat het huwelijk van koningin en prins niet gelukkig was, bleef niet lang geheim. De wat ruwe goedhartigheid van prins Hendrik paste slecht bij het doortastende en trotse karakter van de koningin. De geboorte van een dochter in 1909 bracht slechts tijdelijk de echtgenoten dicht bij elkaar. Juliana zou overigens enig kind blijven. Ofschoon zij zich bij plechtigheden samen vertoonden en als gezin op vakantie gingen, kon het op den duur niemand ontgaan dat de koningin en prins geheel van elkaar losstaande levens leidden. De werkzaamheden en verplichtingen van elk afzonderlijk bevorderden dat bovendien. In de loop van de jaren '20 begonnen geruchten de ronde te doen dat de prins buiten gezin en hof zijn genoegens zocht en schulden maakte. Nog in 1929 werd opgerakeld dat hij in een buitenechtelijke verhouding een kind zou hebben verwekt en dat de koningin omstreeks 1920 echtscheiding overwogen had. Ofschoon iets dergelijks tijdens het leven van prins Hendrik

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

nooit in de Nederlandse publiciteit kwam, werden verhalen over zijn geringe huwelijkstrouw en behoefte aan een goed glas rondverteld en grif geloofd, ook wanneer zij geen grond hadden.

Pijnlijk was het voor de prins dat hij na 1918 zijn inkomsten uit eigen geërfd Duits vermogen zag opdrogen en in financieel opzicht aangewezen was op de steun van zijn echtgenote, die hem erg kort hield. Over het algemeen begreep het Nederlandse publiek wel dat het leven van prins Hendrik niet gemakkelijk was en een zeker gevoel van medelijden ging hem omringen. In zijn persoonlijk leven zocht hij in later jaren steun bij een mystiek geloof, dat een tijdlang gestimuleerd werd door de prediking van een Indiase goeroe. Wanneer hij hartelijkheid ontmoette, zoals van zijn dochter Juliana, was hij dankbaar. Het kon hem, een vreemde gebleven in zijn gastland, echter nooit geheel uit zijn wezenlijke eenzaamheid weghalen.

Al op betrekkelijk jonge leeftijd begon prins Hendrik te verouderen en was er in de jaren '20 sprake van fysieke kwalen. Toch kwam zijn overlijden door een hartaanval in 1934 nog onverwachts. Als rouwkleur had de prins verzocht om in plaats van zwart het wit aan te nemen. Hij wilde met een dergelijke witte begrafenis duidelijk maken dat de overgang naar het eeuwige leven eerder redenen tot vreugde dan tot verdriet moest geven. Koningin Wilhelmina, getroffen door het verlies van haar echtgenoot, voldeed aan dit verzoek. Zich eenzaam gevoelend besepte zij plotseling de eenzaamheid in het leven van haar echtgenoot. Gedurende de hofvrouw droeg zij steeds witte kleding en zij besliste dat bij haar begrafenis, die bijna dertig jaar later plaats zou vinden, het wit opnieuw de rouwkleur zou zijn.

4. De Boerenoorlog

De Zuid-Afrikaanse Boeren waren afstammelingen van Nederlandse kolonisten die zich in Zuidelijk Afrika hadden gevestigd nadat Jan van Riebeeck in 1652 Kaapstad had gesticht als verversingsplaats voor de Verenigde Oost-Indische Compagnie. In 1662 was het aantal inwoners in de Kaapnederzetting opgelopen tot 250 blanken, waarvan bijna de helft in dienst stond van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Ongeveer 200 Hugenoten, die Frankrijk ontvluchtten, kwamen zich na 1688 eveneens in Zuid-Afrika vestigen.

De nieuwe bewoners ontwikkelden een eigen taal, het Afrikaans, waardoor ze al spoedig Afrikaners werden genoemd. Ze onderwierpen de Hottentotten en Bosjesmannen en importeerden slaven uit Indië en Mozambique. Nadat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1795 door de Fransen werd bezet, werd de Kaapkolonie in datzelfde jaar door de Engelsen ingenomen.

In 1814 bekrachtigde het Congres van Wenen de bezetting van de Kaap door de Engelsen. In 1820 werden 5000 Engelsen aangevoerd, die zich niet vermengden met de Afrikaners. Het liberale Engeland voerde een aantal hervormingen in die bij veel Afrikaners weerstand opriepen, met name de invoering van de Engelse taal in bestuur en onderwijs en de afschaffing van de slavernij. Tussen 1835 en 1840 verlieten daarom ongeveer 5000 Afrikaners met hun ossenwagens de Kaapkolonie om in het binnenland eigen, onafhankelijke Boerenrepublieken te stichten, waar ze volgens hun leider Piet Retief *rechtvaardige verhoudingen tussen meester en dienaar konden in stand houden*.

Tijdens deze Grote Trek stichtten de Boeren, na bloedige strijd met de Zoeloes en andere Bantoevolken, achtereenvolgens Natal, Transvaal en Oranje-Vrijstaat. Natal werd, nadat zich er duizenden Engelsen hadden gevestigd, weer ingepalmd maar in 1852 kregen de Transvaalse Boeren het recht *hun eigen zaken te regelen zonder tussenkomst vanwege de Britse regering*. In 1854 verkreeg Oranje Vrijstaat hetzelfde

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

recht. Wel stelden de Engelsen voorwaarden: de Boeren mochten alleen met Britse toestemming buitenlandse verdragen sluiten en ze dienden de zwarte bevolking goed te behandelen. De eerste voorwaarde was voor de Boeren geen probleem, maar hun behandeling van de zwarte bevolking binnen hun grenzen leidde tot een voortdurende stroom protesten van Britse zendelingen in Zuid-Afrika. De Britse regering begon die protesten pas serieus te nemen toen in 1867 bij Kimberley, op de grens van de Kaapkolonie en de beide Boerenrepublieken, rijke diamantlagen werden ontdekt. In 1877 werd Transvaal geannexeerd als toekomstig onderdeel van een Brits-Zuid-Afrikaanse federatie.

Paul Kruger, fervent voorvechter van de onafhankelijkheid van Transvaal, verzette zich echter heftig tegen de Britse annexatie. Onder zijn leiding kwamen de Transvaalse Boeren in 1880 in opstand. Zij versloegen het Britse leger bij Majuba. De Engelse regering besloot toe te geven en in 1881 werd de Transvaalse onafhankelijkheid hersteld, onder de oude voorwaarden.

Transvaal werd daarna jarenlang met rust gelaten, totdat in 1886 de rijkste goudvoorraden ter wereld ontdekt werden bij Witwatersrand, binnen Transvaalse grenzen. De gevolgen voor Zuid-Afrika waren ingrijpend. De nieuwe goudstad Johannesburg werd een belangrijk financieel-economisch centrum. Bijna 100.000 goudzoekers, van wie het merendeel Brits, stroomden Transvaal binnen. President Kruger onthield deze 'uitlanders' echter het kiesrecht, om de positie van de Boeren niet in gevaar te brengen. Bovendien stond hij de Boerenrepublieken niet toe zich te laten verenigen met de Britse koloniën in Zuid-Afrika.

In het geheim beraamden de Engelse minister van koloniën Chamberlain en de Kaapse premier Cecil Rhodes een overval op Transvaal. De Britten trokken op 29 december 1895 Transvaal binnen. Zij moesten zich na vier dagen bij Doornkop overgeven. Cecil Rhodes moest aftreden en de Duitse keizer stuurde een gelukstelegram aan Paul Kruger. Dat deed in Engeland de maat overlopen omdat het telegram de indruk vestigde dat Duitsland de Boeren steunde. In 1884 had Duitsland het naburige Zuidwest-Afrika (het huidige Namibië) bezet en bereidde de bouw van een machtige oorlogsvloot voor. Het gevaar was niet denkbeeldig dat het zich met de gang van zaken in Zuid-Afrika zou gaan bemoeien.

Chamberlain verklaarde dat hij de plicht had om de rechten van de uitlanders in Transvaal te verdedigen. Na maandenlange onderhandelingen weigerde Kruger uiteindelijk de uitlanders na een jaar verblijf in Transvaal al kiesrecht te verlenen. De komst van een Brits-Indisch expeditieleger leidde tot een Transvaals ultimatum op 9 september 1899 en tot het begin van de Zuid-Afrikaanse Oorlog, zoals de Boerenoorlog tegenwoordig meestal genoemd wordt.

De Boeren vormden geen partij voor het veel grotere Britse leger. Toch werd het voor de Britten bepaald geen 'walk-over', zoals zij hadden verwacht. De Boeren profiteerden namelijk aanvankelijk van hun terreinkennis. In de week van 10 tot 15 december 1899 veroverden zij Ladysmith, Mafeking en Kimberley, maar lieten daarna het initiatief uit handen glijpen. Begin 1900 hadden de Engelsen een troepenmacht van 200.000 man opgebouwd, waarmee generaal Kitchener Transvaal en Oranje-Vrijstaat binnentrok. Uiteindelijk werden de Boeren in open veld verslagen: Bloemfontein viel in februari 1900, Johannesburg in mei en Pretoria in juni. De bejaarde Kruger vluchtte naar Mozambique en werd door de Nederlandse kruiser Hr. Ms. Gelderland opgehaald om in Europa de zaak van de Boeren te bepleiten. Het beroep op de Europese mogendheden was tevergeefs. Niemand durfde de confrontatie met het Britse wereldrijk aan. De overgebleven Boerencommando's begonnen daarop een guerrilla, die de

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Britten niet op militaire wijze konden bedwingen. Kitchener besloot daarom de burgerbevolking aan te pakken. De boerderijen en de oogsten werden in brand gestoken, de vrouwen en de kinderen geïnterneerd. Door voedselgebrek en slechte hygiëne kwamen bijna 28.000 vrouwen en kinderen om. Overal in Europa, maar ook in Engeland, keerde de publieke opinie zich tegen deze *methods of barbarism*. Kitchener bood de Boeren daarop in het geheim steeds gunstiger vredesvoorwaarden aan.

Op 31 mei 1902 besloot de Vrede van Vereeniging de Boerenoorlog. Transvaal en Oranje-Vrijstaat bleven verzekerd van zelfbestuur, op grond van een exclusief kiesrecht voor blanken. In 1910 werden de Boerenpremiers van Transvaal en Oranje-Vrijstaat en de Britse premier van de Kaapkolonie het eens over de vorming van een nieuw Brits dominion, de Unie van Zuid-Afrika. Het Nederlands kreeg een aan het Engels gelijkgestelde status als officiële taal van de Unie. Het al genoemde kiesrecht voor blanken bleef gehandhaafd naast het censuskiesrecht in de Kaapkolonie, waar gekwalificeerde kleurlingen en zwarten ongeveer 10 % van het kiezerscorps uitmaakten. Als gevolg daarvan is Zuid-Afrika tussen 1910 en 1994 onafgebroken geregeerd door Afrikaner presidenten en premiers.

5. De Frans-Duitse oorlog en de Duitse eenwording

Uiteraard is het niet mogelijk, maar ook niet nodig in dit bestek een compleet overzicht te schetsen van alle ontwikkelingen die uiteindelijk leidden tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. We volstaan met enkele hoofdmomenten.

In de eerste helft van de negentiende eeuw was Frankrijk de sterkste natie op het Europese vasteland. Pruisen echter, geleid door kanselier Bismarck, wenste ook een belangrijke plaats in Europa in te nemen. Een opvolgingskwesitie die betrekking had op de Spaanse troon leidde tot een hevig conflict tussen Frankrijk en Pruisen. Frankrijk greep naar de wapens en verklaarde Pruisen in 1870 de oorlog.

Na een aantal nederlagen werd Frankrijk in 1871 definitief verslagen bij Sedan. Parijs werd bezet. Bij de vrede werd bepaald dat Frankrijk een oorlogsschatting moest betalen, een bezettingsleger accepteren en Elzas-Lotharingen afstaan. In de Spiegelzaal van het paleis in Versailles verenigden de Zuid-Duitse vorsten zich daarop met de Noord-Duitse Bond waarvan Pruisen de belangrijkste vertegenwoordiger was en werd het Duitse Rijk gesticht waarbij koning Wilhelm I van Pruisen als Duitse keizer werd erkend.

6. Internationale spanningen

In de loop van de negentiende eeuw werd het imperialisme een steeds grotere oorzaak van spanningen tussen de grote mogendheden. Zowel Engeland, Frankrijk als Rusland probeerden hun invloedssfeer zowel in Europa als daarbuiten uit te breiden. Rusland bemoeide zich met de gang van zaken op de Balkan en in het Verre Oosten teneinde in het bezit te komen van ijsvrije havens die haar ongehinderde toegang tot de zee konden bieden. Engeland beheerste de wereldzeeën en richtte overal ter wereld strategische steunpunten in. Samen met Frankrijk en België werd bovendien het Afrikaanse continent verdeeld.

Toch leidden imperialisme en allerlei tegengestelde belangen niet tot het uitbreken van een algemene oorlog. De oorlogen vanaf 1870 kenden over het algemeen niet meer dan twee strijdende partijen. Naast de Fransen en de Duitsers in 1870 voerden de Russen oorlogen met de Turken (1877-1878) en de Japanners (1904-1905). Bovendien konden diverse crises tijdig bezworen worden door het beleggen van internationale conferenties.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Dat er uiteindelijk toch een wereldoorlog uitbrak, was te wijten aan de problemen op de Balkan en de Duitse aspiraties een volwaardige wereldmacht te worden. Nadat in Duitsland Bismarck het veld had moeten ruimen en keizer Wilhelm II de binnen- en buitenlandse politiek beheerste, mondden de machtstegenstellingen tussen Duitsland enerzijds en Frankrijk en Engeland anderzijds uit in een ongekende bewapeningswedloop. Er ontstonden twee bondgenootschappen, die tegenover elkaar stonden: de Triple Alliantie van Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië en de Triple Entente van Engeland, Frankrijk en Rusland.

7. Vredespogingen

Toch zou het onjuist zijn om het zo voor te stellen dat Europa na de vorming van twee rivaliserende bondgenootschappen afstevende op een grote oorlog. De meeste politici van die dagen hadden ook bepaald niet het idee dat dit het geval was. Ondanks alle botsingen en spanningen ontstond juist de indruk dat de internationale situatie zich stabiliseerde. De internationale samenwerking op het dienstverlenende vlak nam toe en daarnaast legden allerlei organisaties zich toe op de bevordering van de vrede. Al in 1899 en vervolgens in 1907 vonden in Den Haag vredesconferenties plaats. Op het gebied van wapenbeperking boekten deze conferenties geen enkel succes, maar wel werd een Permanent Hof van Arbitrage in het leven geroepen. Aan dit internationale gerechtshof, dat in 1913 zijn intrek nam in het nieuwe Vredespaleis in Den Haag, konden op vrijwillige basis internationale geschillen worden voorgelegd. Het Hof beschikte overigens niet over machtsmiddelen om de uitspraken kracht bij te zetten, waardoor het internationale recht een nogal vrijblijvend karakter hield.

8. Duitslands streven naar wereldmacht

Het Duitse streven om een wereldmacht te worden, kwam vooral tot uiting in een sterke economische expansie en de bouw van een oorlogsvloot die zich kon meten met de Engelse. Een reeks vlootwetten, ontstaan tussen 1898 en 1912, voerden de bouw van een oorlogsvloot geleidelijk op. De Engelsen waren bang dat zij hun overwicht in de Noordzee zouden verliezen, zoals ze dat in de Stille Oceaan al aan Japan en in de Middellandse Zee aan Frankrijk hadden moeten afstaan. Op hun beurt begonnen zij daarom in hoog tempo nieuwe oorlogsschepen te bouwen. Door dit alles verslechterde de verstandhouding tussen Engeland en Duitsland steeds meer en dreef de Engelsen dichter naar hun bondgenoten.

9. Tegengestelde belangen tussen Oostenrijk-Hongarije en Rusland

Na de nederlaag tegen Japan in 1905 moest Rusland afzien van verdere expansie in het Verre Oosten. Omdat het nationalisme ook in Rusland hoogtij vierde en de regering met het oog op de binnenlandse onrust wel een buitenlands succes kon gebruiken, richtte men de aandacht weer op de Balkan.

Daar waren de Roemeense vorstendommen Moldavië en Walachije en de Slavische staatjes Servië en Montenegro goeddeels onafhankelijk geworden van het verzwakte Turkse rijk. De eerstgenoemden verenigden zich in 1866 tot het vorstendom Roemenië en de laatstgenoemden wilden zich verenigen tot een groot Zuid-Slavisch rijk. Daartoe wakkerden zij de ontevreden christelijke boeren in de Turkse provincies Bosnië en Herzegovina sterk aan. De Turken slaagden er niet snel in de opstanden te onderdrukken.

Hiermee ontstond een gevaarlijke situatie voor Oostenrijk-Hongarije. Deze zogenaamde dubbelmonarchie omvatte tot 1918 behalve het huidige Oostenrijk ook

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Hongarije, delen van Tsjechië (waaronder Bohemen), Slowakije, Slovenië en Kroatië. Over deze smeltkroes van volkeren regeerde van 1848 tot 1916 keizer Franz Joseph I. Na interne moeilijkheden was het rijk sinds 1867 gesplitst in het keizerrijk Oostenrijk en het koninkrijk Hongarije, waarover Franz Joseph in datzelfde jaar tot koning werd gekroond. Met behulp van leger en bureaucratie hield de keizer-koning zijn rijk bijeen, maar hervormingen voerde hij niet door. De ontevredenheid groeide en rond de eeuwwisseling stond de dubbelmonarchie door gebrek aan innerlijke samenhang nog slechts op een wankel basis.

Geen wonder dus dat Oostenrijk geen Zuid-Slavische staat aan zijn zuidelijke grenzen wilde dulden. Immers woonden in Dalmatië, Slovenië en Kroatië eveneens Zuid-Slaven en die zouden zich wellicht willen afscheiden van de dubbelmonarchie. Met name de Duitssprekende Oostenrijkers voelden er daarom wel voor Bosnië en Herzegovina te annexeren.

Maar ook de Russen hielden de ogen vanouds gericht op de Bosporus en de Dardanelen. Zij zagen het liefst een groot Bulgarije op de Balkan, dat onder hun invloed zou staan. Om dezelfde reden stonden zij sympathiek tegenover een Zuid-Slavische staat. Invloed in de Balkan zou hun een ongehinderde doorgang van de Zwarte Zee naar de Middellandse Zee verschaffen.

Toen de Serviërs en Montenegrijnen de opstandelingen in Bosnië en Herzegovina te hulp kwamen, sloegen de onderschatte Turken toe. Zij dreven de Serviërs terug en dreigden hun invloed op de gehele Balkan te herstellen. De Russen kwamen op hun beurt de Serviërs te hulp. Met moeite versloegen ze de Turken in de Russisch-Turkse oorlog (1877-1878). Op het Congres van Berlijn werd een compromis gevonden, maar de Balkan zou een brandhaard blijven. In Berlijn werd besloten dat Oostenrijk Bosnië-Herzegowina militair mocht bezetten. In 1908 werd het gebied ondanks Turks en Servisch protest geannexeerd. De Serviërs zagen hun droom van een groot Servisch rijk verstoord en mobiliseerden. De Russen waren eveneens woedend, omdat hun streven naar invloed op de Balkan door deze ontwikkeling werd gedwarsboomd.

10. De Balkanoorlogen

Voortaan hielden de Russen iedere actie van Oostenrijk-Hongarije met nog meer wantrouwen in het oog. Ze beschouwden Bulgarije en ook Servië als behorend tot hun invloedssfeer. Een extra complicatie was het feit dat de Balkanstaten onderling elkaar het licht in de ogen niet gunden. In oktober 1912 vielen Bulgarije, Servië en Griekenland gezamenlijk Turkije aan. Turkije was tegen deze overmacht niet opgewassen en sloot in 1913 vrede. Direct daarop raakten Griekenland en Servië slaags met Bulgarije over de verdeling van het veroverde grondgebied. Roemenië en het verslagen Turkije sloten zich bij Griekenland en Servië aan, waarop Bulgarije danig in het nauw raakte. Servië bezette Albanië, waarop Oostenrijk ingreep en de Serviërs dwong zich terug te trekken.

Deze twee Balkanoorlogen maakten wel duidelijk dat de onrust op de Balkan blijvend was. Servië bleef, gesteund door Rusland, streven naar de totstandkoming van een Zuid-Slavisch rijk dat in ieder geval ook Bosnië-Herzegowina en de Dalmatische kust zou moeten omvatten. Oostenrijk, in de rug gedekt door Duitsland, wilde dat nu juist tot elke prijs voorkomen. Ook in de dubbelmonarchie leefden echter heel wat Slaven die de Zuid-Slavische gedachte waren toegedaan en sympathiseerden met de Serviërs. Zij probeerden hun ideaal te verwezenlijken door het plegen van aanslagen op Oostenrijkse politici en ambtenaren. Zonder een nieuwe oorlog viel dit conflict eigenlijk

niet meer op te lossen. Daarbij zou mogelijk Servië het onderspit delven, maar dat zou Rusland niet dulden. De andere mogelijkheid was dat Oostenrijk aan het kortste eind zou trekken en dat zou Duitsland nooit toestaan. Doordat zowel Oostenrijk en Rusland deel uitmaakten van een bondgenootschap was de kans groot dat een derde Balkanoorlog zou uitgroeien tot een groot Europees conflict. In 1914 was het zover.

KERK EN ZENDING

1. Kruisgemeenten en Ledeboerianen

Na de vereniging van de Kruisgemeenten met de Christelijke Afgescheiden Gemeenten in 1869 tot de Christelijke Gereformeerde Kerk bleven de Kruisgemeenten Enkhuizen, Lisse en Tricht enigszins stuurloos achter.

Daarnaast bestonden nog de gemeenten die hun ontstaan hadden te danken aan de prediking van ds. Ledeboer. Deze gemeenten waren als gevolg van een conflict tussen de gezaghebbende oefenaars-predikanten Van Dijke en Bakker, in twee richtingen uiteengevallen. Al deze gemeenten leefden goeddeels bij de geschriften van de Nadere Reformatie en van de Schotse oude schrijvers. De bediening van het levende Woord was schaars. Datzelfde gold voor de bediening van de sacramenten. Als er tijdens een weekdienst een predikant voorging, stroomde het kerkgebouwtje vol met toehoorders die van heinde en ver kwamen. Daaronder waren ongetwijfeld veel sympathisanten. Tijdens de zondagse leesdiensten was er slechts een groepje getrouwen.

Het isolement waarin de Kruisgemeenten en Ledeboeriaanse gemeenten verkeerden en waardoor zij bewaard werden voor assimilatie, had ook een schaduwzijde. De persoonlijke ligging van een gezaghebbend ambtsdrager drukte vaak een erg groot stempel op de gemeentelijke opinie. Daardoor konden subjectieve of traditionele opvattingen soms prevaleren boven het gezag van Gods Woord of daar een eigen invulling aan geven.

2. Ds. G.H. Kersten (1882-1948)

Gerrit Hendrik Kersten werd op 6 augustus 1882 in Deventer geboren. Zijn ouders bezochten daar de Gereformeerde Kerk. In 1892 verhuisde het gezin Kersten naar Den Haag. Daar sloten de ouders zich aan bij de Oud Gereformeerde Gemeente die vanaf 1889 werd gediend door ds. G. Maliepaard. Eén van diens preken maakte diepe indruk op de jonge Henri. In de toepassing zei de predikant: *Een mens moet tot God bekeerd worden, en wat zal het zijn om onverzoend met God te moeten sterven.* Het liet Henri niet meer los: *Die pijl trof doel. Ik viel in het verborgene voor God neer en zeide: 'Heere, dat is verloren'. Ik zag mij zo gedagvaard voor Gods rechterstoel en zag niet anders dan dat ik voor eeuwig omkomen zou. Toen heb ik wat nachten geweest; dat ik niet durfde gaan slapen, want ik dacht: 'Als ik wakker word, lig ik in de hel. ' En dan ging ik bidden en lezen, maar hoe meer ik dat deed, hoe ongelukkiger ik werd.* In 1895 werd ds. Pieman aan de gemeente van 's-Gravenhage verbonden. Diens scherpe, afsnijdende prediking droeg rijke vrucht in Henri's leven: *En op een nacht — dat plaatsje zal ik nooit vergeten — toen ik veertien jaar oud was, sneed de Heere mij van mijn eigen leven af en mocht ik in Christus een verzoend God ontmoeten. Toen ben ik op mijn knieën voor mijn bed gezonken en 's morgens lag ik daar nog. Daar staat in Psalm 36: 'Een volle beek van wellust maakt hier elk in liefde dronken. ' O, mensen, wat is er in God een zaligheid om als een verloren zondaar met God verzoend te worden.*

Kort daarop werd Henri Kersten ziek. Hij had hartklachten. Op een dag vroeg ds. Pieman hem of hij bang was om te sterven. *Ik vertelde het hem in vertrouwen en zei: 'Er*

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

zit geen kwaad achter, dominee, het is alleen daarom dat ik niet sterven kon, omdat ik geloof dat God mij geroepen heeft tot de bediening van Zijn Evangelie. ' Hij zei: 'Dat dacht ik wel.'

Na de lagere school te hebben doorlopen, werd Henri Kersten opgeleid tot onderwijzer. Op 1 mei 1899 werd hij als kwekeling aangesteld op de Haagse Keucheniusschool. Halverwege 1901 volgde een benoeming tot onderwijzer. Al spoedig rezen er problemen. Kersten kantte zich tegen de leer van de veronderstelde wedergeboorte. Na een aantal gesprekken met het schoolbestuur werd besloten hem met ingang van mei 1902 te ontslaan. In januari besloot Kersten er echter al een punt achter te zetten. Per 1 februari 1902 werd hem eervol ontslag verleend.

Al voor zijn ontslagaanvraag was Kersten gaan oefenen. Omstreeks augustus 1901 was hij voorgegaan in Lisse. In 1903 werd hij aangesteld als oefenaar in de Kruisgemeente te Meliskerke en in 1905 werd hij er bevestigd tot predikant.

Door intensieve zelfstudie had Kersten een indrukwekkende theologische kennis vergaard van met name de Nadere Reformatie. Daarvan zouden zijn preken in het algemeen, maar vooral zijn catechismusverklaring en zijn Gereformeerde Dogmatiek duidelijke sporen dragen.

3. De vereniging van 1907

Tijdens zijn predikantschap in Zeeland ging ds. Kersten regelmatig voor in de Ledeboeriaanse gemeenten, die een afgezonderd bestaan leidden. Anderzijds gingen Ledeboeriaanse predikanten als ds. N.H. Beversluis en ds. L. Boone in de Kruisgemeenten voor. Het gevolg was dat Kruisgemeenten en Ledeboeriaanse gemeenten naar elkaar toegroeiden.

In 1905 besloten de veertien Kruisgemeenten, onder leiding van ds. Kersten, officieel vereniging met de vierentwintig Ledeboeriaanse gemeenten na te streven. Deze wazen een voorstel in die richting echter af. Ds. Kersten volhardde echter en in 1907 stemden de Ledeboeriaanse gemeenten tijdens een in Middelburg gehouden vergadering in met een vereniging. Op deze vergadering was o.a. ds. Kersten aanwezig als afgevaardigde van de Kruisgemeenten. Inmiddels was hij predikant te Rotterdam. Het nieuwe kerkverband kreeg de naam Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Het kerkelijk leven zou worden ingericht overeenkomstig de Dordtse Kerkorde van 1618/1619.

Helaas trok ds. L. Boone uit St.-Philipsland, die tijdens de vergadering in Middelburg met de vereniging instemde, zich terug. Officieel heette het dat hij te zeer hechtte aan het ambtsgewaad van steek en kuitbroek en aan de psalmberijming van Datheen. Deze berijming werd zonder uitzondering gezongen in de Ledeboeriaanse gemeenten, terwijl de Kruisgemeenten de berijming van 1773 gebruikten. Op de vergadering in Middelburg was echter bekrachtigd dat ten aanzien van de psalmberijming de gemeenten zouden worden vrijgelaten. Er leefden ongetwijfeld bij ds. Boone nog andere argumenten. *Voorts beriep hij zich op enkele waarheden, die hem voorgekomen waren.* Waarschijnlijk was een daarvan de vrees *dat de kerkelijke activiteiten afbreuk zullen doen aan het bevindelijk geestelijk leven.* Met een negental gemeenten onttrok hij zich aan het nieuwe kerkverband. Dit leidde tot het ontstaan van de Oud Gereformeerde Gemeenten. Deze gemeenten onderscheiden zich van de Gereformeerde Gemeenten door een minder strakke kerkelijke organisatie. Daarmee trad men ongetwijfeld in de voetsporen van ds. Ledeboer, die geen afstand wilde doen *van de Kerk der Vaders.* Wel was er omstreeks 1930 opnieuw contact tussen ds. Boone en ds. Kersten *uit zorgen over de toekomst van de gemeenten.* Er werden enkele algemene vergaderingen

belegd, waarop ook het nijpende tekort aan predikanten aan de orde werd gesteld. De Gereformeerde Gemeenten stelden echter de voorwaarde dat de toekomstige predikanten een opleiding dienden te volgen aan de Theologische School. Deze voorwaarde werd een breekpunt in de besprekingen, waarop het contact tussen de beide predikanten verbroken werd.

4. De Staatkundig Gereformeerde Partij

Als gevolg van de grondwetsherziening van 1917 werd in het Nederlandse politieke bestel het districtenstelsel vervangen door de ook nu nog in zwang zijnde evenredige vertegenwoordiging. Dit stelsel geeft kleine politieke partijen een grotere kans de kiesdrempel te halen en een zetel in de volksvertegenwoordiging te bemachtigen. Ds. Kersten wist het gereformeerde volksdeel dat zich niet thuis voelde bij het neocalvinisme van Kuyper te verenigen in de Staatkundig Gereformeerde Partij (1922). *Ik mag vrijmoedig zeggen: er waren kinderen Gods in ons land, die onder den toestand zuchtten. Zij konden, zij mochten, zij wilden met de coalitie niet mede.* Ds. Kersten nam zelf zitting in de Tweede Kamer, alhoewel hij het predikambt bleef uitoefenen. *Zoo de aanvaarding van het lidmaatschap van de II Kamer vereischte het neerleggen van het predikambt, ik had geen 5 minuten noodig om te beslissen; ik ware beslist wijl God mij tot den Dienst des Woords geroepen heeft.* Dat leidde overigens wel tot een overmatig grote werkdruk, vooral toen ds. Kersten nog als enige SGP-er een Kamerzetel bezette. De partij droeg een interkerkelijk karakter. Ds. Kersten werkte samen met de Nederlands Hervormde predikant ds. P. Zandt (die ook zitting kreeg in de Tweede Kamer) en de Christelijk Gereformeerde predikant ds. J.D. Barth. Vanaf 1929 had de partij drie zetels in de Tweede Kamer. De derde zetel (die in 1937 weer verloren ging) werd bezet door ir. C.N. van Dis.

Ds. Kersten was een hartgrondig tegenstander van de door Kuyper gekoesterde samenwerking tussen antirevolutionairen en rooms-katholieken op grond van principiële lotsverbondenheid (de zgn. rechtse coalitie). *Ik zal de dag zegenen, als de coalitie (..) wordt verbroken.* In 1926 kwam de coalitie inderdaad ten val, doordat door toedoen van ds. Kersten het omstreden gezantschap bij de paus werd opgeheven. Dat betekende het einde van de samenwerking tussen ARP, CHU en RKSP.

Ds. Kersten richtte zich tegen de door hem onderscheiden vormen van ongelooft, zoals het socialisme en liberalisme, en van bijgeloof, zoals dat zichtbaar was in een verward christendom dat zich verbonden had met het rooms-katholicisme. Tegen de invloed van Rome streed ds. Kersten zijn gehele politieke loopbaan lang. Het geluid Reformatie en Dordt werd weer gehoord in de Tweede Kamer: *We moeten weer den moed hebben tot de Regeering des lands te zeggen: Hier ligt Gods Woord en Zijn Wet. Daarnaar zult gij, Overheid, ook in uw hooge ambt eens geoordeeld worden voor Gods rechterstoel.*

5. Gereformeerde Zendingsbond

De Gereformeerde Zendingsbond (GZB) is een vereniging voor zendingswerk buiten Nederland. De vereniging is opgericht in 1901. De GZB werkt met steun en ten dienste van kerkelijke gemeenten, met name binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

De zendingsbond steunt evangelieverkondiging, jeugdwerk, kerkbouw, opleiding van predikanten, studentenwerk, bijbelvertaalwerk en bijbelverspreiding, kerkelijk medisch en sociaal werk, ambtsdragers en gemeenteleden, christelijk onderwijs.

De GZB heeft, soms samen met andere organisaties, tientallen zendingswerkers uitgezonden.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

De bond werkt samen met andere organisaties en verleent personele en materiële ondersteuning aan partnerkerken en -organisaties in meer dan 42 landen.

Het eerste zendingsveld in 1913 was in het toenmalige Nederlands-Indië in Torajaland op het eiland Celebes. De zendingsactiviteiten leidden ertoe dat er in 1947 een op zichzelf staande volkskerk werd gesticht met de naam *Gereja Toraja*. In Afrika werden in 1961 activiteiten gestart (in het gebied van de Pokot en de Turkana) en vervolgens in 1978 ook in Latijns-Amerika. In veel gevallen werd aansluiting gezocht bij reeds bestaande kerkgenootschappen.

De GZB heeft al jarenlang zitting in de Nederlandse Zendingsraad. De bond heeft zich nooit verbonden aan een bepaalde kerk, maar is altijd zelfstandig gebleven. Vanaf 1990 wordt wel samengewerkt met andere zendingsorganisaties.

In 2011 verzorgt de GZB zowel personele als materiële steun aan kerken en organisaties in meer dan 42 landen. Het grootste gedeelte van de leden komt uit het vanouds Nederlands Hervormde gedeelte van de PKN.

Alle den Volcke is sinds 1907 het eigen tijdschrift van de GZB; later veranderde de naam in *Alle Volken*. Een andere uitgave is sinds 1914 de scheurkalender *Een Handvol Koren*, waarin voor elke dag overdenkingen van onder andere zendelingen zijn opgenomen. In 1940 had de scheurkalender een oplage van 30.000 exemplaren.

6. Gereformeerde Bond

De Gereformeerde Bond werd opgericht als protest tegen het Algemeen Reglement van Bestuur. De officiële naam tot 1909 was Gereformeerde Bond tot Vrijmaking van de Hervormde Kerk. Haar doel was om de Nederlandse Hervormde Kerk vrij te maken van de reglementenbundel van koning Willem I. Het Algemeen Reglement van Bestuur was in 1816 ingevoerd door koning Willem I om meer invloed te krijgen binnen de Nederlandse Hervormde Kerk. De directe aanleiding tot de oprichting van de Gereformeerde Bond was het moment dat in 1905 dominee Louis Adriën Bähler zonder kerkelijke consequenties kon beweren dat het christendom op één lijn te stellen is met andere godsdiensten en bovendien nog veel kon leren van het boeddhisme. De 'kwes-tie Bahler' bevestigde volgens de oprichters van de Bond bij *in welk diep treurige, maar ook diep zondigen toestand, onze [Nederlands Hervormde] Kerk verkeert. De ellende onzer Kerk brengt voortdurend een onberekenbaar grote schade toe aan de godsdienstige ontwikkeling van ons volk. Duizenden zijn door haar een prooi geworden van het ongeloof, dat binnen de organisatie [van de kerk onder de reglementen van 1816] vrij spel heeft, terwijl zij die naar Gods Woord begeren te leven, stelselmatig in hun diepste levensovertuigingen zich gekrenkt moeten gevoelen, omdat er voor alle wind van leer plaats is, maar niet voor handhaving en toepassing van de wettige belijdenis der Kerk.*

Tot de oprichters van de Gereformeerde bond behoorden: Ds. E.E. Gewin (Utrecht), dr. H. Visscher (hoogleraar in Utrecht), Lodewijk Duymaer van Twist (Den Haag) lid van de Tweede Kamer voor de ARP, H.A. van de Westeringh (Burgemeester in Veenendaal), Mr. C.S.S. van Dobben de Bruun (Burgemeester van Hazerswoude), dr. J.D. de Lind van Wijngaarden (Utrecht), ds. L. van Maastricht (Barneveld), ds. M. Jongebreur (Veenendaal).

Binnen de Gereformeerde Bond was er sterke weerstand tegen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), vooral vanwege bezwaren tegen haar kerkorde. Toen echter duidelijk werd dat ondanks het verzet de Protestantse Kerk er definitief zou komen, besloot de Gereformeerde Bond binnen de kerk te blijven. Dit standpunt is uitgedragen door de voormalig algemeen secretaris van de Bond, Jan van der Graaf. Uiteindelijk

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

bleek in de hervormde synode een tweederdemeerderheid voor fusie van de Nederlandse Hervormde Kerk met de Gereformeerde Kerken en de Evangelisch-Lutherse Kerk tot de Protestantse Kerk in Nederland. De bezwaarden in de Nederlandse Hervormde Kerk ervaarden dit als zeer ernstig.

Toen op 1 mei 2004 de fusie een feit werd, voltrok zich een scheuring die voornamelijk plaatsvond in gemeenten die tot de Gereformeerde Bond behoorden. De vertrokken leden hebben zich verenigd in de Hersteld Hervormde Kerk (HHK).

Op 24 mei 2005 is de officiële naam veranderd in Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk in Nederland.

DE EERSTE WERELDOORLOG (1914-1918)

1. Moord en ultimatum

Begin juni 1914 vatte aartshertog Franz Ferdinand, de Oostenrijkse troonopvolger, het plan op in zijn hoedanigheid van inspecteur-generaal van het Oostenrijks-Hongaarse leger, de legermanoeuvres in Bosnië te bezoeken. Zonder gevaar was dit bezoek zeker niet. Vanaf de Bosnische annexatie in 1908 was een Servische terreurorganisatie, de Zwarte Hand, actief in Bosnië. In Oostenrijk werd de organisatie officieel doodgezwegen, maar de gepleegde gewelddaden raakten bekend. In december 1913 stond in een Servisch dagblad voor ballingen in Chicago: *De Oostenrijkse troonopvolger heeft voor het komende voorjaar een bezoek aan Serajewo op het programma staan. Iedere Serviër dient dit in zijn geheugen te prenten. Als de troonopvolger naar Bosnië wil gaan, zullen wij de kosten voor onze rekening nemen... Serviërs, grijp wat u grijpen kunt, mes, pistool, bom of dynamiet. Neemt heilige wraak! Dood aan de Habsburgse dynastie!* De Servische nationalist waren voornamelijk gebeten op Franz Ferdinand, omdat hij had aangekondigd de Slaven autonomie te geven, wanneer hij de inmiddels ruim tachtigjarige Franz Joseph zou zijn opgevolgd. Dit zou waarschijnlijk hun ontevredenheid stillen en Servië zou daarmee de hoop op Bosnië en Herzegovina wel kunnen opgeven. Op 28 juni 1914 werden de Oostenrijkse troonopvolger en zijn vrouw doodgeschoten toen ze een bezoek brachten aan de Bosnische hoofdstad Sarajevo.

2. De julicrisis

Heel Europa was verontwaardigd en bezorgd, want velen begrepen dat hieruit gemakkelijk een groot conflict zou kunnen ontstaan. Al was de aartshertog bepaald niet gezien in Oostenrijkse regeringskringen en zelfs niet aan het hof, naar buiten werd grote verslagenheid gesuggereerd. Toen inderdaad bij het onderzoek de sporen naar Servische betrokkenheid wezen, zag Oostenrijk-Hongarije hierin aanleiding eindelijk voorgoed af te rekenen met Servië. Duitsland zegde Oostenrijk militaire steun toe in geval van escalatie van het conflict. Bijna een maand later en na talrijke pogingen om de vrede te redden, overhandigde Oostenrijk op 23 juli 1914 een bij voorbaat onaanvaardbaar geacht ultimatum aan Servië. Daarin eiste de dubbelmonarchie niet alleen een officieel verbod van alle tegen Oostenrijk-Hongarije gerichte activiteiten, maar ook dat Wenen betrokken zou worden bij het beteugelen van het Zuid-Slavische nationalisme in Servië. Dat zou in de praktijk neerkomen op het einde van de feitelijke onafhankelijkheid van Servië. Vanaf het moment dat de inhoud van het ultimatum openbaar werd, volgden de gebeurtenissen elkaar snel op. Oostenrijk verklaarde op 28 juli de oorlog aan Servië, waarop Rusland besloot de zuidelijke districten te mobiliseren om bondgenoot Servië te hulp te kunnen komen. In Duitsland gingen stemmen op om eveneens te mobiliseren, maar de regering aarzelde uit angst voor Britse interventie

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

en probeerde alsnog Oostenrijk tot rede te brengen. Op 30 juli volgde echter de algehele mobilisatie van Rusland. Daarmee werd een oorlog in feite onvermijdelijk. Duitsland riep de 'Kriegsgefahrzustand' uit en maakte aanstalten tot mobilisatie. De Duitse regering eiste van de Russen dat ze binnen twaalf uur hun mobilisatie zouden herroepen. De Franse regering werd verzocht binnen achttien uur een antwoord te geven op de vraag wat haar houding zou zijn in geval van een Duits-Russische oorlog. De Russen weigerden te herroepen en de Franse regering gaf een ontwijkend antwoord. Daarop verklaarden de Duitsers op 1 augustus de oorlog aan Rusland. Frankrijk mobiliseerde nog dezelfde dag en op 3 augustus volgde de Duitse oorlogsverklaring aan Frankrijk en België, dat kort daarvoor de Duitse eis tot ongehinderde doortocht door de Ardennen had afgewezen. De schending van de Belgische neutraliteit door Duitsland, veroorzaakt om Frankrijk te kunnen binnenvallen was voor Engeland de aanleiding om op 4 augustus Duitsland de oorlog te verklaren. De Eerste Wereldoorlog was begonnen.

3. Mobilisatie in Nederland

Nederland nam met het toenemen van de oorlogsdreiging maatregelen om zo nodig snel tot algehele mobilisatie te komen. Na het afwijzen door Servië van het Oostenrijkse ultimatum op 26 juli werden op 30 juli de grens- en kustwacht onder de wapenen geroepen. Op 31 juli leek de oorlog onvermijdelijk en tekende de koningin het bevel tot algehele mobilisatie met ingang van 1 augustus. Op deze eerste dag van de mobilisatie was al ruim 90 % van de troepen op de aangewezen plaatsen aanwezig. Dat was geen geringe prestatie als men bedenkt dat het om 177.500 militairen, 6600 paarden en 400 kanonnen en voertuigen ging.

Toch waren er genoeg redenen tot zorg. Als gevolg van bezuinigingen was het materieel over het algemeen sterk verouderd en was er een tekort aan munitie. In ieder geval waren wel de grensposten tijdig bemand en werd er bovendien een veldleger gereed gehouden om als het nodig was de strijd met de vijand aan te gaan.

Dat bleek niet nodig. Wel trokken de Duitsers bij het Limburgse Vaals rakelings langs de Nederlandse grens, maar de Nederlandse neutraliteit werd geëerbiedigd. Nu was Nederland ook voor de Duitsers niet van direct belang. Oorlog met Nederland zou de Duitsers alleen maar afhouden van een snelle opmars door België, met als doel een overrompeling van Frankrijk. Bovendien konden de Nederlandse havens in geval van oorlog een invalspoort worden voor de Engelsen. Ook de geallieerden hadden echter belang bij een neutraal Nederland. Een aanval zou de Nederlanders waarschijnlijk in de armen drijven van Duitsland, waarvoor toch al een tamelijk grote sympathie bestond. De Nederlandse havens zouden daarmee ideale uitvalsbases worden voor de Duitsers in de strijd ter zee tegen Engeland.

4. De oorlog

In Duitsland was het enthousiasme voor de oorlog groot. Honderdduizenden vrijwilligers meldden zich aan om te vechten in *de frischer, frühlicher Krieg*. De Duitse keizer had beloofd dat de oorlog voor de herfst voorbij zou zijn en velen geloofden hem. Net als in de Frans-Duitse oorlog van 1870/71 zou er snel een beslissing vallen, verwachtte men. Ook in Frankrijk en Engeland was het enthousiasme groot en meldden de vrijwilligers zich massaal aan voor de strijd. De kreten *retour avant les vendanges* (terug voor de wijnoogst) en *home before Christmas* lagen op ieders lippen.

Het zou echter anders gaan dan verwacht. De Eerste Wereldoorlog zou vier jaar duren en een tot dan toe ongekend verlies aan mensenlevens veroorzaken. Het werd de eerste oorlog waarbij gehele naties in dienst van de oorlogvoering kwamen te staan.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

De oorlogshandelingen op grote schaal begonnen in West-Europa. De Duitse strategie was gebaseerd op het Von Schlieffenplan (zo genoemd naar de in 1913 overleden generaal Von Schlieffen die zijn plan al een tiental jaren eerder had uitgewerkt). Het plan voorzag in een grote, omtrekkende beweging door België met als doel de omsingeling van Parijs, terwijl de Franse hoofdmacht naar het oosten werd gelokt. Op deze manier hoopten de Duitsers de Fransen net als in 1870 tot een snelle capitulatie te kunnen dwingen, om daarna de handen vrij te hebben tegen Rusland. De Fransen op hun beurt vielen aan in het oosten van hun land met als doel de bevrijding van Elzas-Lotharingen dat in 1871 onder Duits gezag was gekomen. Het liep anders dan beide partijen verwachtten. Het Franse offensief liep op niets uit toen bleek dat de Duitse hoofdmacht op een andere plaats werd ingezet. Ook de Duitsers hadden echter meegerekend. De Belgische weerstand werd wel op een uiterst wrede manier gebroken, maar veroorzaakte toch teveel oponthoud om Frankrijk een definitieve nederlaag te bezorgen voordat de Franse troepen opnieuw waren gegroepeerd. De Fransen, geholpen door een Engels leger, verweerden zich fel, zodat de fronten na de slag aan de Marne in september 1914 tot stilstand kwamen in de modderige slagvelden van Noord-Frankrijk.

Wat volgde was een eindeloze loopgravenoorlog die aan miljoenen soldaten het leven kostte. Gifgasaanvallen, dagenlange bombardementen en stormlopen konden aan geen van beide kanten een doorbraak forceren. Het westelijk front werd een hel van modderige loopgraven, waar honderdduizenden soldaten de dood in werden gejaagd. De geboekte terreinwinst op de vijand bedroeg na een bloedige stormloop soms maar 50 meter.

5. Belgische vluchtelingen in Nederland

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog viel Duitsland op 4 augustus 1914 België binnen. Vanaf dat moment sloegen tienduizenden Belgen op de vlucht naar Nederland. Om hun nood te lenigen werd reeds in de eerste oorlogsdagen het Nederlands Comité tot steun aan Belgische en andere slachtoffers opgericht.

Steeds meer Belgische vluchtelingen trokken in de loop der tijd, vluchtend voor de oprukkende Duitsers en beangstigd door berichten over wreedheden begaan door de Duitse troepen, de Nederlandse grens over. Na de beschieting en de val van Antwerpen op 10 oktober werd hun aantal in Nederland geschat op 1.000.000 vluchtelingen onder wie zich meer dan 40.000 militairen bevonden.

De burgervluchtelingen werden met inzet van alle beschikbare middelen over het gehele land verspreid en overgedragen aan de zorg van de Provinciale Vluchtelingencómités. De militairen werden ontwapend en geïnterneerd. Ongeveer 7000 militairen zagen kans in burgerkleden te ontsnappen naar Engeland.

Reeds op 12 oktober begonnen de onderhandelingen tussen de Belgische overheid en de Duitse bezetters over de terugkeer van de burgerbevolking. De Nederlandse regering bemoeide zich niet met deze onderhandelingen, maar oefende wel zachte drang uit om zoveel mogelijk Belgen naar huis te laten terugkeren. In november 1914 waren nog 323.600 vluchtelingen geregistreerd. In december 1914 was dit aantal nog 200.000 en in mei 1915 werd het aantal van 105.000 bereikt. Dit aantal bleef daarna gedurende de oorlog ongeveer op hetzelfde niveau.

De Nederlandse regering huldigde het standpunt dat de opvang van vluchtelingen in eerste aanleg aan particulieren moest worden overgelaten. Wel was zij beducht voor rellen en manifestaties tegen de Duitsers. Eventuele ongewenste vreemdelingen konden op grond van de Vreemdelingenwet 1849 het land worden uitgezet. De regering gaf er echter de voorkeur aan deze personen onder te brengen in bewaakte opvangkampen te Oldebroek en Veenhuizen. Deze strafkampen werden in juni 1915

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

opgeheven. De bewoners werden overgebracht naar een door prikkeldraad omringde en bewaakte afdeling van het kamp Nunspeet.

Begin november werd gezocht naar mogelijkheden voor de huisvesting van Belgen die niet bij particulieren konden worden ondergebracht. In deze periode werd reeds begonnen met de bouw van het al genoemde kamp te Nunspeet. Voorlopige kampen waren o.a. ingericht te Bergen op Zoom, Roosendaal en Tilburg.

Permanente vluchtorten werden onder meer gebouwd in Uden, Nunspeet, Ede en Gouda. Gedurende de gehele oorlogsperiode is er bovendien in Tilburg een woonwagenkamp geweest voor gevluchte Belgische woonwagenbewoners.

Vanaf half november 1914 begon het onderbrengen van vluchtelingen in kampen. Vanwege de negatieve lading van het woord gebruikte men in officiële stukken liever het begrip rijksvluchtort. In de volksmond bleef het echter gewoon het woord 'kamp'.

Bij het onderbrengen van de vluchtelingen werd gestreefd naar een huisvesting *die paste bij de sociale status van de vluchteling*. Vermogende Belgen en de *pauvres honteux* (stille armen) kregen toestemming zich buiten de vluchtorten te vestigen. De laatsten kregen daarbij zelfs een hogere uitkering (f 0,70 per volwassene per dag, f 0,50 per kind per dag) dan de overige, arme vluchtelingen (f 0,35 per volwassene per dag; f 0,20 per kind per dag).

Eind november 1918 werden voorbereidingen getroffen tot repatriëring van de nog in Nederland aanwezige vluchtelingen. In januari en februari 1919 werden de laatste bewoners met speciale treinen op kosten van de Nederlandse overheid naar België teruggebracht.

6. Verdun

Op 21 februari 1916 begon de grootste veldslag van de Eerste Wereldoorlog, een slag die tot in de zomer zou voortwoeden. Bij deze Slag bij Verdun vonden in totaal ruim een miljoen Franse en Duitse soldaten de dood. Daarbij zagen de Duitsers kans in februari en maart wat terreinwinst te boeken, maar wisten de Fransen later de oorspronkelijke stellingen weer te bezetten. In feite eindigde de strijd dus onbeslist.

Het gebied ten noorden van Verdun was al snel volledig verwoest en veranderd in een afgrijselijke slachtplaats. *Men eet, men drinkt naast de doden, men slaapt te midden van de stervenden, men lacht en zingt in gezelschap van lijken*, schreef de Franse chirurg Georges Duhamel. Om zijn verstand niet te verliezen speelde hij fluit tussen het opereren door.

Tegen de lente was de strijd een eigen leven gaan leiden, zonder veel strategische betekenis voor beide partijen. Het is moeilijk voor te stellen hoe één enkele slag kon leiden tot een totaal aantal slachtoffers - doden, gewonden en vermisten — van bijna een miljoen. Het is even moeilijk voor te stellen hoe de Fransen, die de helft van de verliezen leden, de beschietingen dag na dag doorstonden. In de loop van de strijd werden zo'n veertig miljoen granaten afgevuurd door de twee legers, ongeveer tweehonderd per gedode soldaat. Dat verklaart waarom overlevenden in hun beschrijvingen steeds weer uitkwamen op hun ervaringen tijdens de beschietingen: *Als je het fluiten in de verte hoorde, trok je hele lichaam samen om de al te krachtige trillingen van de explosie te weerstaan, en elke herhaling betekende opnieuw een aanslag, vermoënis, lijden. Onder een dergelijk regime houden zelfs de sterkste zenuwen het niet lang uit. Misschien kun je het het best vergelijken met zeeziekte, uiteindelijk geef je je eraan over, heb je zelfs de kracht niet meer om je met je bepakking tegen rondvliegende splinters te beschermen en heb je nog amper de kracht om tot God te bidden.*

Sterven door een kogel lijkt niet erg, dan blijf je tenminste nog deels intact. Maar om je ledematen kwijt te raken, uiteengereten en tot pulp gereduceerd te worden, dat is

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

een angst die je lichaam niet kan verdragen en die het grootste lijden teweegbrengt tijdens een bombardement.

Henri Desagneaux, een overlevende uit de Slag van Verdun, liet een verslag na. Hij begon de oorlog als reserve-luitenant bij het transport per spoor, maar toen het aantal Franse officieren terugliep werd hij overgeplaatst naar het front en kreeg hij het bevel over een compagnie. Bij zijn aankomst in Verdun op een regenachtige avond in juni hoorden hij en zijn mannen het daveren van de kanonnen rond de hele vestingstad. Hij merkte tot zijn verbazing dat er geen hutten of schuilplaatsen waren voor de mannen die aankwamen, hoewel de strijd al weken gaande was. Dat was nog slechts het begin van een ervaring die hij omschreef als een leegte. *We bevinden ons niet langer in de beschaafde wereld. Verdoofd en verdoofd, zonder een woord te zeggen en met kloppend hart, wachten we op de granaat die ons zal vernietigen. De gewonden liggen in steeds grotere aantallen om ons heen. De arme donders, niet wetend waar ze naartoe kunnen, komen naar ons toe denkende dat zij geholpen zullen worden. Wat kunnen we doen? Er hangen rookwolken, de lucht is niet om in te ademen. De dood is overal. Bij onze voeten kreunen de gewonden in een poel van bloed. twee van hen, die het zwaarst getroffen zijn, blazen hun laatste adem uit. De een, een mitrailleur, is blind geschoten, met één oog dat uit de kas hangt terwijl het andere er volledig is uitgerukt; bovendien heeft hij een been verloren. De tweede heeft geen gezicht meer, mist een arm en heeft een vreselijke buikwond. Kreunend en gruwelijk lijdend smeekt de een: 'Luitenant, laat me niet sterven, luitenant, ik heb zo'n pijn, help me'. De ander, die mogelijk nog ernstiger gewond is en dicht bij de dood, smeekt me hem te doden met deze woorden: 'Luitenant, als u het niet wilt doen, geef me dan uw revolver!' Afgrijpselijke, verschrikkelijke ogenblikken, terwijl de kanonnen ons teisteren en de granaten ons met modder en aarde bespatten. Urenlang gaat dat kreunen en smeken door tot, om 6 uur 's avonds, zij voor onze ogen sterven zonder dat iemand in staat is hen te helpen.*

Na 1 juli werden de gevechten bij Verdun langzamerhand minder, omdat de Engelsen, die voor het eerst in de geschiedenis de dienstplicht hadden ingevoerd, de Duitse stellingen bij de rivier de Somme aanvielen. Ook deze gevechten, die plaatsvonden tijdens een extreem natte herfst die de door granaten omgeploegde aarde in een modderzee veranderde en waarbij op grote schaal strijdgassen werden ingezet, liepen uit op een vreselijke slachtpartij. Deze slag leverde de Engelsen een terreinwinst op van 12 kilometer over een breedte van 40 kilometer. De verliezen: 550.000 Duitse, 400.000 Engelse en 340.000 Franse gesneuvelden.

7. Ontwikkelingen in de oorlogvoering

De eerste maanden van 1915 gingen voorbij zonder dat er aan het westelijke front veel veranderde. Aanvallen over en weer maakten weliswaar veel slachtoffers, maar er werd geen terreinwinst geboekt. In april 1915 begonnen de Duitsers een groot offensief bij Ieper in België. Bij deze gevechten maakten zij voor het eerste gebruik van strijdgassen. Chloorgas en mosterdgas zorgden voor talloze doden en gewonden onder de nog onbeschermd geallieerde soldaten. Verbijsterd zagen overlevenden hun kameraden de verstikkingsdood sterven of verblind over het slagveld kruipen. Bij het eerste gebruik van strijdgassen lieten de Duitsers het gas voor de eigen linies ontsnappen, opdat de wind het in de richting van de vijand zou voeren. Later werd het gas met behulp van gasgranaten naar de vijand geschoten. De geallieerden ontwikkelden op hun beurt strijdgassen en zetten die september 1915 in. Door de ontwikkeling van de gasmaskers werden de strijdgassen echter geen beslissend wapen in de strijd.

Op 15 september 1916, tijdens de Slag aan de Somme, wierpen de Engelsen een nieuw wapen in de strijd. Het was de tank. Er waren op dat ogenblik 36 stalen gevaartes

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

vervaardigd. Ze waren uitgerust met een kanon of een mitrailleur. Ze waren echter in mechanisch opzicht nogal onbetrouwbaar en bovendien onhandelbaar. Ze liepen vast in greppels en kantelden vervolgens. Bij voltreffers was de bemanning ten dode opgeschreven.

Ook de Duitsers ontwikkelden een nieuw wapen. Al tijdens de Slag bij Verdun werden vlammenwerpers gebruikt om de Fransen uit hun fortten te verdrijven. Tijdens de Slag aan de Somme werden ze in grote aantallen ingezet.

In de loop van de oorlog werden vliegtuigen vertrouwde verschijningen boven de stellingen. In 1915 beperkten de piloten zich tot het uitvoeren van luchtverkenningsvluchten en het met de hand afwerpen van bommen boven de loopgraven. Daarnaast werden de met gas gevulde Duitse Zeppelins ingezet. Deze waren echter erg kwetsbaar. De vliegtuigen daarentegen werden in snel tempo geperfectioneerd om te kunnen worden gebruikt bij luchtgevechten. De Nederlandse Fokkerfabriek leverde een belangrijke bijdragen met een uitvinding waardoor mitrailleurkogels de ronddraaiende propellerbladen niet raakten. Nu hoefden de piloten zich hun aanvallers niet meer met handwapens van het lijf te houden. De piloten werden de ridders van het luchtruim. Complete luchtgevechten speelden zich af, ademloos gadeslagen vanaf de grond. Onder de vliegeniers waren ridderlijke ercodes in gebruik. Toen de dappere Manfred von Richthofen, de Duitse piloot, die tientallen geallieerde vliegtuigen uit de lucht had geschoten, neerstortte, werd hem door de Engelse vliegeniers militaire eer bewezen.

8. Strijd op andere fronten

In het oosten rukten de Russen op tot diep in Oostenrijks Galicië (noordelijk van Hongarije), terwijl de Oostenrijkers met moeite Servië onderwierpen. In de tweede helft van augustus trokken de Russen, om de Fransen wat lucht te geven aan het westelijk front, bovendien Oost-Pruisen binnen. Daar werden ze echter eind augustus vernietigend verslagen door de Duitsers, waarna ze geleidelijk aan werden teruggedrongen, eerst uit Pruisen en daarna zelfs uit Russisch Polen.

Een derde strijdtoneel ontstond doordat Turkije de kant van de Centralen koos. Daarmee werden de Bosporus en de Dardanellen als bevoorradingsweg voor de Russen afgesneden. De geallieerden slaagden er niet in de toegangsweg tot de Zwarte Zee te forceren, te meer omdat ook Bulgarije zich in 1916 bij de Centralen voegde. Wel zagen de Engelsen kans het Suezkanaal te blijven beheersen en zetten zij de Arabische nationalisten in het Midden-Oosten er met succes toe aan zich tegen de Turkse overheersing te verzetten.

Italië, dat aanvankelijk met Duitsland en Oostenrijk verbonden was in de Triple Alliantie, besloot bij het uitbreken van de oorlog de kat uit de boom te kijken. Al gauw begon het Oostenrijkse gebieden op te eisen, als voorwaarde voor deelname aan de oorlog. De Oostenrijkers stemden hiermee in, maar in geringere mate als de Italianen wensden. Bovendien wilden zij de omstreden gebieden pas na de oorlog afstaan. Het gevolg was dat Italië in 1915 een verdrag sloot met de geallieerden waarbij het zich verplichtte aan geallieerde zijde mee te gaan vechten. In ruil daarvoor zou Italië na de oorlog onder meer Zuid-Tirol, Trentino en een deel van Dalmatië (grenzend aan het huidige Slovenië en Kroatië) toegewezen krijgen.

9. De onbeperkte duikbotenoorlog

In de loop van de jaren 1916 en '17 bestreden de bondgenootschappen elkaar met weinig succes. In feite was er een impasse ontstaan en kwam er ruimte voor vredesonderhandelingen. President Woodrow Wilson van de Verenigde Staten en de paus ondernamen pogingen, maar de vredesbesprekingen mislukten vanwege de

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

opgeschroefde Duitse eisen. Bovendien hadden de geallieerden afgesproken geen afzonderlijke vrede te sluiten. En dus duurde de oorlog voort, ondanks de toenemende economische uitputting en mentale oorlogsmoeheid aan beide kanten. De Duitse generaals Von Hindenburg en Ludendorff begrepen dat Engeland niet bedwongen kon worden zonder het in economisch opzicht van de Verenigde Staten af te snijden. Daarom kondigden de Duitsers op 31 januari 1917 een onbeperkte duikbotenoorlog af, waarin ook neutrale schepen niet veilig zouden zijn. Al in 1915 was het Amerikaans passagiersschip Lusitania met 1900 opvarenden aan boord door een Duitse onderzeeboot tot zinken gebracht, hetgeen bijna tot een oorlogsverklaring van de Verenigde Staten had geleid. Toen dus opnieuw Amerikaanse schepen door Duitse torpedo's tot zinken werden gebracht, verklaarde president Wilson op 6 april 1917 Duitsland de oorlog. Op 7 december volgde de oorlogsverklaring aan Oostenrijk-Hongarije. De Amerikanen hadden nog een reden om te gaan deelnemen aan de oorlog. In februari 1917 brak namelijk de revolutie uit in Rusland. De democratisch gezinde Amerikanen sympathiseerden aanvankelijk met deze revolutie, die Rusland eindelijk binnen de kring van democratisch bestuurd landen zou brengen. Nu werd de oorlog *the war to make the world safe for democracy*. Tenslotte waren de Verenigde Staten ook boos over het zogenaamde Zimmermann-telegram. In dit telegram werden Mexico en Japan door Duitsland aangemoedigd de Verenigde Staten aan te vallen.

10.De Russische revolutie

In 1917 was in het oorlogsmoede Rusland de grote revolutie uitgebroken. Op 27 februari 1917 begon in Sint-Petersburg de Februari-revolutie. Het Russische leger koos grotendeels de zijde van de opstandelingen. Deze stichtten plaatselijke arbeidersraden (Sovjets) met een Centraal Uitvoerend Comité. Er werd een voorlopige regering gevormd en tsaar Nicolaas II trad af. De voorlopige regering zette de oorlog voort, waarbij de Sint-Petersburgse Sovjet vanaf 1 maart het bevel van het leger op zich nam. Op 3 april keerde Lenin terug uit zijn ballingsoord in Zwitserland. Hij werd daarbij aangemoedigd door de Duitsers. Die hoopten dat een machtsgreep van Lenin het einde van de oorlog aan het oostfront zou betekenen. De staatsgreep van juli 1917 in Sint-Petersburg mislukte echter door het ingrijpen van het leger en Lenin vluchtte opnieuw, nu naar Finland. In oktober was hij reeds terug en ontketende met Trotski en Stalin de Oktoberrevolutie te Sint-Petersburg. De leden van de voorlopige regering werden gearresteerd of vluchtten het land uit. Op 26 oktober besloot het tweede Sovjetcongres de oorlog te beëindigen en alle grond (150 miljoen hectare) te onteigenen.

Bij de vrede van Brest-Litovsk op 3 maart 1918 kwamen de communisten met de Duitsers overeen dat Finland onafhankelijk zou worden en dat Russisch Polen, Litouwen, Estland en Letland door de Duitsers bezet bleven. Tevens werd afgesproken dat Georgië en de Oekraïne onafhankelijk zouden worden en dat Rusland 6 miljard mark aan Duitsland zou betalen.

Deze twee laatstgenoemde afspraken werden nadat Duitsland de oorlog in november 1918 verloren had echter niet nagekomen door Rusland: de twee gebieden werden niet onafhankelijk en er werd niet betaald. In Rusland was inmiddels een gruwelijke burgeroorlog uitgebroken. Na de voor Lenin ongunstig verlopen verkiezingen in november 1917 was een Constitutionele Vergadering geïnstalleerd. In januari 1918 werd deze alweer ontbonden door de rode troepen onder leiding van de Raad van Volkscommissarissen. Tot eind 1920 woedde nu een strijd tussen het antibolsjewistische WitteLeger, gesteund door de geallieerden, en het Rode Leger. Tijdens deze nietsontziende strijd werden op 16 juli 1918 de tsaar en zijn gezin vermoord en verloren miljoenen burgers het leven als gevolg van gevechtshandelingen en hongersnood.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Halverwege mei 1918 woonden de tsaar en zijn hele gezin in een huis van twee verdiepingen in het centrum van Jekaterinenburg. De plaatselijke Sovjet had al besloten de tsaar te doden, maar vroeg eerst per telegram om de goedkeuring van Moskou. Daar bleek de partijleiding nog in tweestrijd te staan. Trotski gaf de voorkeur aan een openbaar proces, met hemzelf als aanklager. Wellicht heeft Lenin persoonlijk bevel gegeven om de tsaar te executeren, maar zijn rol in deze zaak is nog steeds onduidelijk. De bolsjewieken vonden dat het lot van de tsaar niet in hun handen lag, maar in die van de contrarevolutionairen. Het risico bestond dat zij de tsaar en diens gezin zouden bevrijden.

In juli 1918 naderde het Witte Leger Jekaterinenburg. Toen de Sovjet van de Oeral op 12 juni hoorde dat de stad binnen drie dagen zou kunnen vallen, werd besloten de tsaar en zijn gezin te executeren. De beulen ontvingen hun orders de volgende dag. In de nacht van 16 op 17 juli wekten ze de gevangenen en bevalen hun zich onmiddellijk aan te kleden. De tsaar kreeg te horen dat ze vanwege de opmars van het Witte Leger elders zouden worden ondergebracht. Het gezin werd naar de kelder gebracht, zogenaamd om te wachten op vervoer. Een vrachtwagen liet zijn motor warm lopen om de slachtoffers in de waan te laten dat ze snel zouden vertrekken. Toen kwam een groep soldaten gewapend met revolvers de kelder binnen. Zij doodden het hele gezin. De lijken werden in een gat in de grond gegooid, in stukken gesneden en verbrand, gedeeltelijk opgelost in zuur en later in een bos begraven. Op 25 juli 1918 veroverden de Witten Jekaterinenburg en haastten de monarchistische officieren zich om de tsaar te bevrijden. Het gezin was echter spoorloos verdwenen. Het door kogels gehavende huis werd later een soort bedevaartplaats. In 1977 beval Boris Jeltsin, de eerste secretaris van het gebied, dat het moest worden afgebroken. De stoffelijke resten van het tsarengezin zijn pas in 1994 met zekerheid geïdentificeerd en herbegraven in Sint-Petersburg.

Trotski, die later zelf zou worden vermoord, rechtvaardigde de moorden als volgt: *De executie van de tsaar en zijn gezin was niet alleen nodig om de vijand angst aan te jagen en te ontmoedigen, maar ook om onze eigen mensen wakker te schudden, om ze te laten zien dat er geen weg terug was, dat de toekomst slechts de volledige overwinning of de volledige nederlaag kon brengen.*

11. De Verenigde Staten in oorlog

Op 6 april 1917 raakte Amerika bij de oorlog betrokken. Het besluit van de Duitse legerleiding om de duikboten - die na het incident met de Lusitania in 1915 nog slechts beperkt waren ingezet - weer onbeperkt in te zetten, ging te ver voor de Amerikanen. Daarnaast waren de VS woedend over het zogenaamde Zimmermann-telegram. In dit telegram werden Mexico en Japan door Duitsland aangemoedigd de Verenigde Staten aan te vallen. Hierop verklaarden de VS de oorlog aan Duitsland.

De Duitsers konden na de vrede van Brest-Litovsk hun troepen overbrengen van het oostelijke naar het westelijke front voor een offensief dat de geallieerden murw moest maken voordat de Amerikaanse troepen de doorslag zouden kunnen geven. Het was echter al te laat. Wel boekten de Duitsers aanvankelijk succes, maar in juli en augustus 1918, tijdens een tweede veldslag aan de Marne, werd de Duitse opmars gestuit en begon een langzame terugtocht.

Ook op de Balkan stortte het front van de Centralen in. Bulgarije capituleerde in september 1918 en korte tijd later gaf Turkije de strijd op. Deze gebeurtenissen brachten de Duitse bevelhebber Ludendorff zodanig in het nauw dat hij zijn regering op 29 september 1918 verzocht onderhandelingen te beginnen om tot een wapenstilstand te komen. De Duitse reserves waren op. Ook aan het thuisfront werd de situatie steeds nijpender. De economische blokkade van de geallieerden veroorzaakte een groot

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

gebrek aan voedsel en grondstoffen. Toen eind oktober bovendien opstanden bij de marine en in het leger uitbraken, was de Duitse nederlaag definitief bezegeld. Op 11 november werd in een treinwagon in het bos van Compiègne in Noord-Frankrijk een wapenstilstand gesloten.

12. Wilhelm II vlucht naar Nederland

Toen de oorlog slecht ging verlopen voor de Duitsers nam de kritiek op de keizer toe. Met een naderend verlies voor ogen sprak het leger uit niet meer achter hem te staan. Op 9 november 1918 riep de socialist Scheidemann de republiek uit. In 1919 kreeg de Weimarrepubliek haar grondwet.

Een dag na het uitroepen van de republiek stond Wilhelm II op het kleine station van Eijsden (Limburg). De keus voor Nederland als vluchtplaats was logisch. Ten eerste was het dichtbij en aangezien Wilhelm enkele kleinoden wilde meenemen (negenenvijftig wagonladingen met huisraad!) was de geringe afstand van belang. Ten tweede was Nederland neutraal gebleven. Tijdens een bezoek in 1907 had Wilhelm al benadrukt dat hij de Nederlandse neutraliteit erkende. Tijdens datzelfde bezoek wees hij op de innige banden tussen de Oranjes en de Hohenzollern. De relatie tot het koningshuis hoeven we overigens niet te zien als een motivatie om voor Nederland te kiezen. Zo hartelijk was de band nu ook weer niet. Koningin-moeder Emma en prins-gemaal Hendrik gingen bij Wilhelm op bezoek, maar koningin Wilhelmina bezocht hem nimmer tijdens zijn verblijf.

Het verblijf van Wilhelm II in Nederland wordt uiteraard geassocieerd met Huis Doorn. Voordat hij dit huis kocht, verbleef hij enige tijd op kasteel Amerongen. Hier deed hij afstand van de keizerlijke troon. Op Huis Doorn woonde Wilhelm van 1920 tot zijn dood in 1941.

Tot op de dag van vandaag toont het huis in welke entourage de ex-keizer leefde. De bijzonderheden in en om het huis, zoals de verzameling snuifdozen, de bureaustoel met ruitersadel, de militaire garderobe, de boeken, schilderijen en de graven van de hondjes, gunnen ons een blik op de interesses en liefhebberijen van een vorst.

Wilhelm was een graag geziene gast in het Utrechtse Doorn. Bij zijn zeventigste en tachtigste verjaardag werd hem door de Doornse bevolking een cadeau aangeboden. Hiermee gaven zij blijk van hun toegenegenheid voor de vorstelijke inwoner.

Veel tijd bracht Wilhelm door in het park dat bij Huis Doorn hoorde. Hij liet daar het een en ander bouwen en aanleggen, onder meer een poortgebouw en een rozentuin. Zijn favoriete tijdverdrijf was houthakken. Bezoekers en tuinlieden liet hij daarbij graag in de vreugde delen.

Momenten van verdriet kende Wilhelm ook tijdens zijn verblijf in Nederland. Op 11 april 1921 overleed keizerin Auguste Viktoria in haar slaapvertrek in Huis Doorn. Zij werd in Potsdam in de Antikentempel bijgezet. Wilhelm kon hier uiteraard niet bij zijn. Reeds een jaar later hertrouwde hij met Hermine von Reuss. Zij zette zich in voor het herstel van de monarchie in Duitsland. Met dit doel voor ogen legde zij contacten met de nationaalsocialisten. Hermine's opzet slaagde niet. De nazi's hadden hun Führer Adolf Hitler en naast hem was geen ruimte voor een keizer. Wilhelm II overleed tijdens de Duitse bezetting op 4 juni 1941. Hij was tijdens het houthakken getroffen door een flauwte. In 1942 werd in de tuin van Huis Doorn een mausoleum gebouwd waarin zijn stoffelijke resten te ruste werden gelegd.

13. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog had Nederland in een moeilijke situatie gebracht. Rondom woedde een Europese oorlog en zelfs aan de zijde van de zee werd het op den duur moeilijk de weg naar buiten open te houden. Met name de geallieerden wilden verhinderen dat Duitsland via Nederland zou importeren. De bevolking kreeg steeds meer te lijden van de oorlog en van de schaarste aan brandstof en levensmiddelen. Hongeroproertjes waren geen uitzondering.

Dat het land buiten de oorlog zou blijven wist Nederland pas toen de Duitsers in augustus 1914 hadden laten weten dat ze wel door België doortocht voor hun troepen eisten, maar niet door Nederland. Ondanks de beginnende paniek trad de regering slagvaardig op. Daarbij valt vooral te denken aan minister M.W.F. Treub. De beurs werd onmiddellijk onder toezicht gesteld. Op zaterdag 1 augustus ontwierp Treub een wet tegen prijsopdrijving van levensmiddelen. Dezelfde avond nog had hij die uitgeschreven en ging hij naar de koningin die er meteen haar handtekening onder zette. Vervolgens liet hij de leden van de Raad van State bijeenkomen voor een advies. 's Maandags ging de Tweede Kamer met de wet akkoord. Diezelfde week nog moest voor voldoende papiergeld worden gezorgd omdat het publiek vrijwel al het zilvergeld aan de circulatie onttrok. Dat ingrijpen van de overheid was nieuw. Treub werd al een dictator genoemd nog voor dat hij in oktober 1914 in Groningen de graanoogst in beslag liet nemen.

Nederland was in economisch opzicht kwetsbaar. Het was arm aan grondstoffen, waardoor de industrie een van het buitenland afhankelijke positie innam. Zelfs om de eigen bevolking te voeden was er niet genoeg, zodat ook daarvoor import van levensbelang was. Die tekortkomingen in de Nederlandse volkshuishouding moesten worden goedge maakt door inkomsten uit dienstverlening aan het internationaal verkeer. Nederland verdiende het meest doordat het economisch profijtelijke banden onderhield met het sterk geïndustrialiseerde Duitsland. Dat achterland was van vitale betekenis voor de Nederlandse welvaart en Rotterdam vormde als omslaghaven een unieke schakel.

Nederland leefde dus goeddeels van zijn handel en scheepvaart. De eerste dagen van de oorlog lag die scheepvaart vrijwel stil. Italiaanse en Spaanse handelaren zaten in eigen land met grote hoeveelheden fruit opgescheept die ze met geen mogelijkheid weg konden krijgen. Hetzelfde deed zich voor in Venezuela en Haïti, waar de koffie en cacao zich in de havensteden ophoopten. Naar Frankrijk en Engeland durfde men die eerste oorlogsweken nog wel te verschepen, maar het was wel riskant om ladingen naar Nederland te sturen in de hoop dat ze op die manier nog in Duitsland terecht zouden komen. Het was vrijwel onmogelijk krediet te krijgen, omdat niemand wist of de vracht niet als contrabande in beslag genomen zou worden. Het eerste Nederlandse schip werd op 21 september 1914 getorpedeerd: een Duitse kruiser bracht het tot zinken toen het van Amerika op weg was naar Ierland.

De Nederlandse zakenlieden wilden aan de slag blijven en de Engelsen gingen het er om dat geen importgoederen via de Rijn naar Duitsland gingen. In oktober 1914 werd een oplossing gevonden tijdens een bespreking tussen enige Nederlandse zakenlieden en de Engelse handelsattaché Sir Francis Oppenheimer. Op 24 november 1914 werd de Nederlandse Overzee Trustmaatschappij (NOT) opgericht, die garandeerde dat de onder haar auspiciën in Nederland geïmporteerde goederen niet naar Duitsland werden doorgevoerd. De NOT probeerde zoveel mogelijk te importeren zonder conflicten met de Engelsen te krijgen. Dat gebeurde toch omdat de Londense kranten in 1916 vonden dat de blokkade van Duitsland te weinig effect sorteerde. Daarom eisten ze in feite dat het neutrale Nederland zou meedoen aan de blokkade. De Engelsen wilden de Nederlandse vissersvloot opleggen: er ging te veel vis naar Duitsland. Bezwaar hadden ze ook

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

tegen de invoer van maïs in Nederland, omdat die diende als voer voor varkens die naar Duitsland werden geëxporteerd. Daartegenover stond de hoop van zowel Duitsland als Nederland dat op grond van de Rijnvaartakte van 1868 de vrije scheepvaart op de Rijn gehandhaafd zou kunnen worden.

In 1917 kondigden de Duitsers de onbeperkte onderzeebootoorlog af. Als gevolg daarvan gingen ook de Amerikanen aan de oorlog deelnemen. De invoer, ook die van de NOT, liep drastisch terug, omdat alle vaarwegen naar Nederland nu werden geblokkeerd. In maart 1918 werden zelfs Nederlandse schepen in Amerikaanse en Britse havens in beslag genomen, omdat de geallieerden die voor eigen gebruik nodig hadden. De opwinding in Nederland was groot. Koningin Wilhelmina protesteerde heftig tegen de "schepenroof". Als het aan haar had gelegen zou Nederland Engeland en de Verenigde Staten hierover een ultimatum hebben gesteld. Maar zoiets had natuurlijk geen schijn van kans, betoogde de minister-president. Het gevolg daarvan kon alleen maar zijn dat Nederland zou moeten bijdraaien, wat een pijnlijke afgang zou betekenen. Wanneer Nederland namelijk koppig zou doorzetten, kon het terecht komen in een bondgenootschap met Duitsland.

14. De vrede van Versailles

Als uitgangspunt voor de vredesbesprekingen namen de geallieerden de veertien punten die president Woodrow Wilson van de Verenigde Staten in januari 1918 had geformuleerd. Wilson wilde het gehele systeem der internationale betrekkingen veranderen door de geheime diplomatie af te schaffen, de absolute vrijheid der zeeën te garanderen, economische barrières zoveel mogelijk te slechten, algemeen te ontwapenen en door een Volkenbond toezicht te laten uitoefenen op de naleving van internationale afspraken. Voorts moest Duitsland zich uit alle bezette gebieden terugtrekken, zou Elzas-Lotharingen aan Frankrijk worden teruggegeven en moest Polen als een onafhankelijke staat worden hersteld. Tenslotte moesten volgens Wilson de nationaliteiten binnen Oostenrijk-Hongarije en Turkije het recht krijgen zich vrij te ontplooien. Een vergelijking van Wilsons punten met het resultaat zoals dat uiteindelijk uit de bus kwam, leert dat de Amerikaanse president nogal wat water bij de wijn heeft moeten doen.

Tussen de overwinnaars onderling bestond grote onenigheid over de bepalingen die aan Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije zouden worden opgelegd. Frankrijk, dat het meeste had geleden onder de oorlog, werd vertegenwoordigd door 'le tigre' Clemenceau. Die wilde Duitsland zo streng mogelijk aanpakken, zodat het in de toekomst niet meer tot expansieve avonturen in staat zou zijn. Lloyd George, die van de Engelse kant de onderhandelingen voerde, wenste Duitsland ook wel te straffen, maar zag tevens een gevaar in een te grote verschuiving van het machtsevenwicht op het continent ten gunste van Frankrijk. Bovendien was Duitsland voor de oorlog uitbrak de belangrijkste handelspartner van Engeland geweest, zodat het onverstandig zou zijn dit land geheel tot de bedelstaf te brengen. Italië, dat maar zeer weinig had bijgedragen aan de geallieerde overwinning, wilde de belofte die het in 1915 had gekregen, gehonoreerd zien. Wilson tenslotte hechtte meer dan de anderen waarde aan de Volkenbond en de overige principes die hij in de veertien punten had geformuleerd. Voor de Amerikanen betekende de leus waarmee zij de oorlog waren ingegaan, *to make the world safe for democracy*, echter tegelijkertijd dat de wereld open moest worden gesteld voor de Amerikaanse economische belangen. Bovendien hadden Frankrijk en vooral Engeland ter wille van de oorlogvoering veel geld geleend van de Verenigde Staten, die niet van plan waren hun deze schulden kwijt te schelden.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

Om te begrijpen dat het Verdrag van Versailles een onvolmaakt werkstuk was, is het goed te bedenken dat Europa, toch al verscheurd door de diepe haat die de wereldoorlog had opgewekt, in de eerste jaren na de Duitse capitulatie in 1918 geteisterd werd door honger, ziekte en pogingen tot revoluties en staatsgrepen. Het resultaat van de langdurige onderhandelingen was dan ook een systeem van internationale verhoudingen dat door de overwonnenen ronduit werd verafschuwd en door de overwinnaars slechts matig werd gewaardeerd. In elk geval lag er nieuwe conflictstof in opgesloten.

Globaal gezien bestond het bijzonder ingewikkelde complex van vredesregelingen uit vier delen: een territoriale regeling, een schuldenregeling, de schepping van de Volkenbond, en een afspraak tot ontwapening. Wat de territoriale regeling in Europa betreft moest Duitsland behalve Elzas-Lotharingen aan Frankrijk ook gebieden afstaan aan België, aan Denemarken en aan Polen. Polen kreeg, behalve een deel van Silezië, een corridor (vrije doorgang) over voormalig Duits gebied naar de Oostzee. Daar men het over Danzig (nu Gdansk) niet eens kon worden, maakte men hiervan een vrije stad onder toezicht van de Volkenbond. Het Saarland kwam voorlopig onder Frans bestuur te staan totdat de bevolking zich door middel van een volksstemming over haar status zou mogen uitspreken. Dit gebeurde pas in 1935, toen Hitler al twee jaar aan de macht was. De Saarlanders kozen in overgrote meerderheid voor hernieuwde aansluiting bij Duitsland.

Evenmin als het Duitse keizerrijk heeft de Habsburgse monarchie de Eerste Wereldoorlog overleefd. Maar terwijl Duitsland, zij het gekortwiekend en omgevormd tot democratische republiek, toch grotendeels kon blijven voortbestaan, viel het Habsburgse rijk geheel uiteen. Uit de staatjes Servië en Montenegro, vermeerderd met de Habsburgse gebieden Dalmatië, Bosnië-Herzegowina en Slovenië, ontstond het koninkrijk Joegoslavië. Roemenië verwierf Transsylvanië. Tsjechië (Bohemen, Moravië en Sudeetenland) werd met Slowakije samengevoegd tot de republiek Tjecho-Slowakije. Oostenrijk en Hongarije bleven als afzonderlijke zelfstandige republieken overblijfselen van wat eens een trots keizerrijk was geweest.

Misschien niet zo ingrijpend als de territoriale regelingen, maar desondanks uiterst belangrijk, was de schuldenregeling waaraan vooral Duitsland werd onderworpen. Het was niet ongebruikelijk de verliezers van een oorlog te laten betalen voor de aangerichte schade. Nu echter kwam men op de gedachte de verplichting tot betalen in het verdrag van Versailles te koppelen aan de schuldvraag: Duitsland moest betalen, niet omdat het de oorlog had verloren, maar omdat het de oorlog had veroorzaakt. Om meer dan een reden was dat aanvechtbaar, maar met name toch omdat de republiek van Weimar waarmee de geallieerden vrede sloten, toch een ander Duitsland was dan het Tweede Keizerrijk. Bovendien was het bedrag zo hoog (132 miljard goudmark), dat er gereede twijfel bestond of Duitsland dit wel zou kunnen opbrengen. De Duitsers zelf in elk geval waren van mening dat zij dat niet konden. In 1923 bleven de Duitsers bij de betalingen in gebreke, hetgeen voor de Fransen en Belgen, tegen de zin van de Engelsen, aanleiding was om het Ruhrgebied te bezetten.

Om de schuldbetaling alsnog te kunnen financieren, begonnen de Duitsers daarop ongelimiteerd geld te drukken, hetgeen tot een vliegende inflatie leidde. De waarde van de papiermark daalde zo snel dat de handel het niet meer kon bijhouden en vele Duitsers werden geruïneerd.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

8. J De frontlinie: dit was de voorste loopgraaf, het dichtst bij de vijand. Vanuit hier werd er aangevallen.
- A Voor deze linie lag een versperring van prikkeldraad, zodat de aanvallers moeilijker bij de loopgraaf konden komen.
- I Ook stonden in deze loopgraaf verschillende mitrailleurs opgesteld, waarmee men een vijandelijke aanval kon bestrijden.
- D Bevoorradingsloopgraaf: lag achter de frontlinieloopgraaf. Hier konden soldaten en materieel verplaatst worden, beschermt van vijandelijk vuur.
- L Tussen de verschillende loopgraven waren verbindingen: communicatieloopgraven.
- K Via de communicatieloopgraaf konden soldaten zich naar het front verplaatsen.
- G Er werden ook dieren ingezet aan het front. Bijvoorbeeld paarden om de zware karren met voorraden aan te voeren.
- E Dieper in de grond waren verschillende ruimtes gegraven. Ze boden bescherming tegen vijandelijk granaatvuur, soms zelfs tegen voltreffers. In sommige konden de soldaten wat uitrusten of konden de gewonden verzorgd worden.
- H Achter de loopgraven stond artillerie opgesteld, soms tot wel 10 km van het front. Vanaf hier werd de vijand bestookt met granaten.
- B Tussen beide fronten bevond zich het 'niemandsland', een stukje grond dat van geen van beide partijen was.
- C Vliegtuigen werden ingezet om de vijand te bespioneren en te waarschuwen voor een aanval. Later werden ze ook ingezet om de vijandelijke linies te bombarderen.
- F Er werden verschillende nieuwe wapens uitgevonden. Bijvoorbeeld de tank: een gepantserd rupsvoertuig.
9. a. Nederland bleef neutraal, maar ondervond wel de gevolgen van de oorlog. Vooral op zee was het gevaarlijk, met de Engelse zeemijnen en de Duitse onderzeeërs.
- 10.a. Gevolg: de Verenigde Staten mengen zich in de oorlog.
Gevolg: de legers trekken zich terug en er breekt een revolutie uit.
Gevolg: de keizer vlucht naar Nederland en krijgt asiel.

Extra

1. a. Engeland, Frankrijk, Duitsland, Rusland, Italië, etc.
- b. De mensen kregen nu de gruwelijke werkelijkheid te zien van oorlog voeren. Voorheen zag men vooral mooie parades en schilderijen waarop de oorlog verheerlijkt werd.
- c. Deze landen waren al lange tijd neutraal.
- d. Italië : marmer
Brazilië : hout
Turkije : tapijten
China : vazen
Verenigde Staten : beelden
- e. Ik wil met mijn klokgeluid de oprechte vrede verkondigen.
- f. Eigen antwoord.
Maar het heet niet voor niets paleis, heeft twee torens, bijzondere (kunst)voorwerpen uit verschillende landen, een tuin met rosarium en vijver, plafond en muurschilderingen.

6. De tijd van koningin Wilhelmina-De eerste Wereldoorlog

3. a. Als de vijand in de loopgraaf wist te komen, was het schootsveld beperkt. Ook als een bom of granaat insloeg, werd de schade hierdoor beperkt.
b. Ochtend (*schemering*): iedereen paraat, kans op een aanval.
Overdag: proberen wat uit te rusten en te slapen.
Avond (*schemering*): iedereen paraat, kans op een aanval.
's Nachts: herstelwerkzaamheden – patrouilleren – voorraden aanvullen.
4. a. Luizen: vijand, zorgden voor jeuk en brachten ziektes over. (*loopgravenkoorts en vlektyfus*)
b. Paarden: vriend, deden zwaar werk voor de soldaten, zoals karren met voorraden trekken.
c. Honden: vriend, speurden vijanden en gewonde soldaten op.
d. Ratten: vijand, brachten ziektes en vlooien over.
e. Katten: vriend, hielpen bij het vangen van ratten.
f. Duiven: vriend, werden gebruikt als boodschappers.
g. Vlooien: vijand, brachten ziektes over. (*pest*)
5. a. Loopgravenkoorts: door de slechte hygiënische omstandigheden konden luizen ze makkelijk verspreiden.
b. Shellshock: werd veroorzaakt door het zien van veel oorlogsgeweld.
c. Loopgravenvoet: werd veroorzaakt doordat soldaten lange tijd met hun voeten in het water stonden en geen droge schoenen en sokken hadden.
6. Het lied is langer dan de tekst in deze opdracht. Deze opdracht gaat alleen over het refrein. In dit fragment <https://www.youtube.com/watch?v=GbOCob23pw4> is dan ook alleen het refrein te horen.
 - a. Yanks (Yankees).
 - b. Geuzen (bedelaars).
 - c. Christenen.
 - d. Je hoort alleen mannen zingen, je hoort het aan de instrumenten, het is een mars.
 - e. Say a prayer.
 - f. Eigen antwoord.
 - g. Tweede Wereldoorlog 1939-1945
Vietnamoorlog 1955-1975